Harper's

Greek and Latin Texts.

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR SIVE DE SENECTUTE, LAELIUS SIVE DE AMICITIA,

ET

EPISTOLAE SELECTAE.

RECENSUIT

G. LONG.

NEW YORK:
HARPER AND BROTHERS, FRANKLIN SQUARE.
1867.

Harper's Greek and Latin Texts.

Carefully Reprinted from the Best Editions.

ELEGANTLY PRINTED, 18MO, FLEXIBLE CLOTH BINDING,

SEVENTY-FIVE CENTS A VOLUME.

This Series is intended to supply, for the use of Schools and Students, cheap and accurate Editions of the Classics, which shall be superior in mechanical execution to other editions, and more convenient in form.

CÆSAR. C. Julii Cæsaris Commentarii de Bello Gallico. Recognovit GEO. LONG, M.A.

VERGILIUS. Ex Recensione J. CONINGTON, A.M.

HORATIUS. Quinti Horatii Flacci Opera Omnia. Ex Recensione A. J. MACLEANE.

CICERO DE SENECTUTE AND DE AMICITIA. M. Tullii Ciceronis Cato Major sive de Senectute, Lælius sive de Amicitia, et Epistolæ Selectæ. Recensuit G. LONG.

LUCRETIUS. T. Lucreti cari de Rerum Natura Libri Sex. Recognovit HUGO A. I. MUNROE, M.A.

ÆSCHYLUS. Ex Novissima Recensione FREDERICI A. PALEY. Accessit Verborum quæ præcipue notanda sunt et Nominum Index.

EURIPIDES. Ex Recensione FREDERICI A. PALEY. Accessit Verborum et Nominum Index. Complete in 3 vols.

HERODOTUS. Recensuit JOSEPHUS WILLIAMS BLAKESLEY, S.T.B. Coll. ss. Trin. apud Cantabr. Quondam Socius. 2 vols.

THUCYDIDES. Recensuit JOANNES GULIELMUS DONALDSON, S.T.P. Coll. ss. Trin apud Cantabr. Quondam Socius. 2 vols.

Published by HARPER & BROTHERS,
Franklin Square, New York.

☞ HARPER & BROTHERS will send either of the above Volumes by Mail, postage pre-paid (for any distance in the United States under 3000 miles), on receipt of Seventy-Five Cents.

M. TULLII CICERONIS
CATO MAJOR SIVE DE SENECTUTE
AD
T. POMPONIUM ATTICUM.

I. 1. O Tite, si quid ego adjuero curamve levasso
Quae nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit praemi?

Licet enim mihi versibus eisdem affari te, Attice, quibus affatur Flamininum

Ille vir haud magna cum re, sed plenu' fidei.

Quamquam certo scio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui et aequitatem, teque non cognomen solum Athenis deportasse sed humanitatem et prudentiam intelligo. Et tamen te suspicor eisdem rebus quibus meipsum interdum gravius commoveri, quarum consolatio et major est et in aliud tempus differenda. Nunc autem visum est mihi de senectute aliquid ad te conscribere. 2. Hoc enim onere quod mihi commune tecum est aut jam urgentis aut certe adventantis senectutis et te et me ipsum levari volo: etsi te quidem id modice ac sapienter sicut omnia et ferre et laturum esse certo scio. Sed mihi, quum de senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem. Nunquam igitur laudari satis digne philosophia poterit, cui qui pareat omne tempus aetatis sine molestia possit degere. 3. Sed de ceteris et diximus multa et saepe dicemus: hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut

Aristo Chius, parum enim esset auctoritatis in fabula, sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem Laelium et Scipionem facimus admirantes quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Graecis litteris quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. 4. Scipio. Saepenumero admirari soleo cum hoc C. Laelio quum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime quod nunquam senectutem tibi gravem esse senserim, quae plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sane difficilem, Scipio et Laeli, admirari videmini. Quibus enim nihil est in ipsis opis ad bene beateque vivendum, iis omnis aetas gravis est: qui autem omnia bona a se ipsi petunt, iis nihil potest malum videri quod naturae necessitas afferat. Quo in genere est in primis senectus, quam ut adipiscantur omnes optant, eandem accusant adeptam: tanta est stultitiae inconstantia atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quam putavissent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Quî enim citius adolescentiae senectus quam pueritiae adolescentia obrepit? Deinde, quî minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent quam octogesimum? Praeterita enim aetas quamvis longa quum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. 5. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, quae utinam digna esset opinione vestra nostroque cognomine, in hoc sumus sapientes quod naturam optimam ducem tamquam deum sequimur eique paremus; a qua non veri simile est, quum ceterae partes aetatis bene discriptae sint, extremum actum tamquam ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum et tamquam in arborum bacis terraeque frugibus maturitate tempestiva quasi vietum et caducum, quod ferendum est molliter sapienti.

Quid est enim aliud Gigantum modo bellare cum Diis nisi naturae repugnare? 6. LAELIUS. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus volumus quidem certe senes fieri, multo ante a te didicerimus quibus facillime rationibus ingravescentem aetatem ferre possimus. CATO. Faciam vero, Laeli, praesertim si utrique vestrum, ut dicis, gratum futurum est. LAEL. Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam longam aliquam viam confeceris quam nobis quoque ingrediendum sit, istuc quo pervenisti videre quale sit.

III. 7. CATO. Faciam ut potero, Laeli. Saepe enim interfui querelis meorum aequalium—pares autem, vetere proverbio, cum paribus facillime congregantur—quae C. Salinator, quae Sp. Albinus, homines consulares nostri fere aequales deplorare solebant, tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quod spernerentur ab iis a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu venirent reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in aetate. Moderati enim et nec difficiles nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt; importunitas autem et inhumanitas omni aetati molesta est. 8. LAEL. Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam tibi propter opes et copias et dignitatem tuam tolerabiliorem senectutem videri, id autem non posse multis contingere. CATO. Est istuc quidem, Laeli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia. Ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, quum ille dixisset non eum sua sed patriae gloria splendorem assecutum: nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute dici potest. Nec enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem, nec insipienti etiam in summa copia

non gravis. 9. Aptissima omnino sunt, Scipio et Laeli, arma senectutis artes exercitationesque virtutum, quae in omni aetate cultae, quum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam deserunt, ne extremo quidem tempore aetatis, quamquam id quidem maximum est, verum etiam quia conscientia bene actae vitae multorumque bene factorum recordatio jucundissima est.

IV. 10. Ego Q. Maximum, eum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem ut aequalem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutaverat; quamquam eum colere coepi non admodum grandem natu, sed tamen jam aetate provectum. Anno enim post consul primum fuerat quam ego natus sum, cumque eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoque anno post ad Tarentum. Quaestor deinde quadriennio post factus sum, quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, quum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciae de donis et muneribus fuit. Hic et bella gerebat ut adolescens, quum plane grandis esset, et Annibalem juveniliter exsultantem patientia sua molliebat; de quo praeclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem,
Non enim rumores ponebat ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

11. Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit! quum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti, Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti, Certe, inquit ridens, nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec vero in armis praestantior quam in toga, qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit restitit agrum Picentem et Gallicum viritim contra Senatus auctoritatem dividenti; augurque quum esset, dicere ausus est optimis auspiciis ea geri quae pro rei publicae salute gererentur, quae contra rem publicam ferrentur contra auspicia ferri. 12. Multa in eo viro praeclara cognovi, sed nihil est admirabilius quam quomodo ille mortem filii tulit clari viri et

consularis. Est in manibus laudatio, quam quum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, sed intus domique praestantior. Qui sermo! quae praecepta! quanta notitia antiquitatis! quae scientia juris augurii! Multae etiam ut in homine Romano litterae. Omnia memoria tenebat, non domestica solum sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar quasi jam divinarem, id quod evenit, illo exstincto fore unde discerem neminem.

V. 13. Quorsum igitur haec tam multa de Maximo? Quia profecto videtis nefas esse dictu miseram fuisse talem senectutem; nec tamen omnes possunt esse Scipiones aut Maximi ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos recordentur. Est etiam quiete et pure et eleganter actae aetatis placida ac lenis senectus, qualem accepimus Platonis qui uno et octogesimo anno scribens est mortuus; qualem Isocratis qui eum librum qui Panathenaicus inscribitur quarto et nonagesimo anno scripsisse se dicit, vixitque quinquennium postea; cujus magister Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, quum ex eo quaereretur cur tamdiu vellet esse in vita, nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. 14. Praeclarum responsum et docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes et suam culpam in senectutem conferunt; quod non faciebat is cujus modo mentionem feci Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam. Quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem hi consules T. Flamininus et M'. Acilius facti sunt; ille autem Caepione et Philippo iterum consulibus mortuus est: quum ego quidem v et LX annos natus legem Voconiam magna voce et bonis lateribus suasissem. Annos LXX natus, tot enim vixit Ennius, ita ferebat duo quae maxima putantur onera paupertatem et senectutem, ut iis paene delectari vide-

retur. 15. Etenim, quum contemplor animo, quattuor reperio causas cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmius; tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus; quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta quamque sit justa unaquaeque videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? An iis quae juventute geruntur et viribus? Nullaene igitur res sunt seniles quae vel infirmis corporibus animo tamen administrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus, nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei. Ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, quum rem publicam consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant. 16. Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam ut caecus esset; tamen is, quum sententia Senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit dicere illa quae versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere viai?

ceteraque gravissime: notum enim vobis carmen est; et tamen ipsius Appii extat oratio. Atque haec ille egit septem et decem annis post alterum consulatum, quum inter duos consulatus anni decem interfuissent, censorque ante superiorem consulatum fuisset; ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem sane fuisse; et tamen sic a patribus accepimus. 17. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant; similesque sunt ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, quum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant, ille autem clavum tenens quietus sedeat in puppi. Non facit ea quae juvenes. At vero multo majora et meliora facit. Non viribus aut velocitatibus aut celeritate corporum res magnae geruntur, sed consilio, auctoritate, sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. 18. Nisi forte ego vobis, qui et miles et tribunus et legatus et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor quum bella non gero. At Senatui quae

sint gerenda praescribo et quomodo: Karthagini male jam diu cogitanti bellum multo ante denuntio, de qua vereri non ante desinam quam illam excisam esse cognovero. 19. Quam palmam utinam Dii immortales, Scipio, tibi reservent, ut avi reliquias persequare, cujus a morte tertius hic et tricesimus annus est: sed memoriam illius viri omnes excipient anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, quum consul iterum me consule creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suae poeniteret? Nec enim excursione nec saltu nec eminus hastis aut cominus gladiis uteretur, sed consilio, ratione, sententia. Quae nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum. 20. Apud Lacedaemonios quidem ii qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur senes. Quod si legere aut audire voletis externa, maximas res publicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram rem publicam tantam amisistis tam cito?

Sic enim percontantur, ut est in Naevii Ludo. Respondentur et alia et hoc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis aetatis, prudentia senescentis.

VII. 21. At memoria minuitur. Credo, nisi eam exerceas aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium perceperat nomina. Num igitur censetis eum, quum aetate processisset, qui Aristides esset Lysimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi qui sunt, sed eorum patres etiam et avos. Nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam senem audivi oblitum quo loco thesaurum obruisset. Omnia quae curant meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant. 22. Quid jurisconsulti, quid pontifices, quid augures, quid philosophi senes, quam multa meminerunt! Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria; nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita

etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit; quod propter studium quum rem negligere familiarem videretur, a filiis in judicium vocatus est, ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum, recitasse judicibus quaesisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato sententiis judicum est liberatus. [redacted]. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum quem vos etiam vidistis Romae, Diogenem Stoicum, coegit in suis studiis obmutescere senectus, an in omnibus his studiorum agitatio vitae aequalis fuit? 24. Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos, quibus absentibus nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quamquam in aliis minus hoc mirum; nemo enim est tam senex qui se annum non putet posse vivere: sed iidem in iis elaborant quae sciunt nihil ad se omnino pertinere:

> Serit arbores quae alteri seculo prosient,

ut ait Statius noster in Synephebis. 25. Nec vero dubitet agricola quamvis senex quaerenti cui serat respondere: Diis immortalibus qui me non accipere modo haec a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

[redacted] Melius Caecilius de sene alteri saeculo prospiciente quam illud idem:

> Edepol senectus, si nil quidquam aliud vitii
> Apportes tecum, quum advenis, unum id sat est
> Quod diu vivendo multa quae non vult videt.

Et multa fortasse quae vult; atque in ea quidem quae non vult saepe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Caecilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea aetate esse se odiosum alteri.

26. Jucundum potius quam odiosum. Ut enim adolescentibus bona indole praeditis sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus qui a juventute coluntur et diliguntur, sic adolescentes senum praeceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis quam mihi vos esse jucundos. Sed videtis ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid et moliens, tale scilicet quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, qui etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem dicit senem fieri; ut ego feci qui Graecas litteras senex didici, quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod quum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem etiam illud, discebant enim fidibus antiqui, sed in litteris certe elaboravi.

IX. 27. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis, is enim erat locus alter de vitiis senectutis, non plus quam adolescens tauri aut elephanti desiderabam. Quod est eo decet uti, et quidquid agas agere pro viribus. Quae enim vox potest esse contemptior quam Milonis Crotoniatae? qui, quum jam senex esset athletasque se exercentes in curriculo videret, adspexisse lacertos suos dicitur illacrimansque dixisse: At hi quidem mortui jam sunt. Non vero tam isti quam tu ipse, nugator; neque enim ex te unquam es nobilitatus sed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus, a quibus jura civibus praescribebantur, quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. 28. Orator metuo ne languescat senectute, est enim munus ejus non ingenii solum sed laterum etiam et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam nescio quo pacto in senectute, quod equidem adhuc non amisi, et videtis annos. Sed tamen decorus est senis sermo quietus et remissus, facitque persaepe ipsa sibi

audientiam diserti senis compta et mitis oratio. Quam si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere et Laelio. Quid enim jucundius senectute stipata studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Aemilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur; nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium adolescentiae vitiis efficitur saepius quam senectutis; libidinosa enim et intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti. 30. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone quem moriens habuit, quum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui quum quadriennio post alterum consulatum Pontifex Maximus factus esset viginti et duos annos ei sacerdotio praefuit, ita bonis esse viribus extremo tempore aetatis ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile aetatique nostrae conceditur.

X. 31. Videtisne ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim jam aetatem hominum vivebat, nec erat ei verendum ne vera praedicans de se nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen dux ille Graeciae nusquam optat ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris, quod si acciderit, non dubitat quin brevi sit Troja peritura. 32. Sed redeo ad me. Quartum annum ago et octogesimum: vellem equidem idem posse gloriari quod Cyrus; sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus quibus aut miles bello Punico aut quaestor eodem bello aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post quum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas M'. Acilio Glabrione

consule; sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit nec afflixit senectus; non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem quam esse senem ante quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit cui fuerim occupatus. [redacted] At minus habeo virium quam vestrum utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille praestantior? Moderatio modo virium adsit, et tantum quantum potest quisque nitatur; ne ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, quum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare dum adsit; quum absit ne requiras; nisi forte adolescentes pueritiam, paullum aetate progressi adolescentiam debent requirere. Cursus est certus aetatis et una via naturae eaque simplex, suaque cuique parti aetatis tempestivitas est data, ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis aetatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat quod suo tempore percipi debeat. 34. Audire te arbitror, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie nonaginta natus annos; quum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere; quum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci ut capite operto sit; summam esse in eo corporis siccitatem; itaque omnia exsequi regis officia et munera. Potest igitur exercitatio et temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris.

[redacted] Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo et legibus et institutis vacat aetas nostra muneribus iis quae non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. 35. At ita multi sunt imbecilli senes ut nullum officii aut omnino vitae munus exsequi possint. At id quidem non

audientiam diserti senis compta et mitis oratio. Quam si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni praecipere et Laelio. Quid enim jucundius senectute stipata studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse praeclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avi tui duo, L. Aemilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur; nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium adolescentiae vitiis efficitur saepius quam senectutis; libidinosa enim et intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti. 30. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone quem moriens habuit, quum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui quum quadriennio post alterum consulatum Pontifex Maximus factus esset viginti et duos annos ei sacerdotio praefuit, ita bonis esse viribus extremo tempore aetatis ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere: quanquam est id quidem senile aetatique nostrae conceditur.

X. 31. Videtisne ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Tertiam enim jam aetatem hominum vivebat, nec erat ei verendum ne vera praedicans de se nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem
egebat corporis viribus: et tamen dux ill
nusquam optat ut Ajacis similes hab
Nestoris, quod si acciderit, non d
Troja peritura. 32. Sed re
annum ago et octogesim
posse gloriari quod Cyr
non me quidem iis
Punico aut quam
pania fuerim, a
taris depugna

consule; sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit nec afflixit senectus; non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio quod monet, mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem quam esse senem ante quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit cui fuerim occupatus. [redacted] At minus habeo virium quam vestrum utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille praestantior? Moderatio modo virium adsit, et tantum quantum potest quisque nitatur; ne ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiae per stadium ingressus esse Milo dicitur, quum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis an Pythagorae tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare dum adsit; quum absit ne requiras; nisi forte adolescentes pueritiam, paullum aetate progressi adolescentiam debent requirere. Cursus est certus aetatis et una via naturae eaque simplex, suaque cuique parti aetatis tempestivitas est data, ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis aetatis, et senectutis maturitas naturale quiddam habeat quod suo tempore percipi debeat. 34. Audire te arbitror, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quae faciat hodie nonaginta natus annos; quum ingres-
[illegible]r pedibus sit, in equum omnino non adscendere;
[illegible] quo, [illegible] non descendere; nullo imbre,
[illegible] re [illegible] pite [illegible] to sit; summam esse
[illegible] mnia exsequi regis
[illegible] ercitatio et tempe-
[illegible] aliquid pristini
[illegible] Ne postulantur
[illegible] gibus et institutis)
[illegible] e non possunt sine
[illegible] o quod non possu-
[illegible] em cogimur. 35. At
[illegible] llum officii aut om-
[illegible] At id quidem non

proprium senectutis vitium est, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius, is qui te adoptavit! quam tenui aut nulla potius valetudine! Quod ni ita fuisset, alterum illud exstitisset lumen civitatis; ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, quum id ne adolescentes quidem effugere possint? Resistendum, Laeli et Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt: pugnandum tamquam contra morbum sic contra senectutem. 36. Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus modicis; tantum cibi et potionis adhibendum ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis; nam haec quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, exstinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitatione ingravescunt; animi autem se exercendo levantur. Nam quos ait Caecilius

——comicos stultos senes,

hos significat credulos, obliviosos, dissolutos; quae vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavae, somniculosae senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium quam senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum; sic ista senilis stultitia, quae deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. 37. Quattuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat et caecus et senex. Intentum enim animum tamquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo mos patrius et disciplina. 38. Ita enim senectus honesta est si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad ultimum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem in quo senile aliquid, sic senem in quo est aliquid adolescentis probo; quod qui sequitur corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium quas-

cunque defendi nunc quum maxime conficio orationes: jus augurium, pontificium, civile tracto: multum etiam Graecis litteris utor, Pythagoreorumque more exercendae memoriae gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hae sunt exercitationes ingenii, haec curricula mentis: in his desudans atque elaborans corporis vires non magno opere desidero. Adsum amicis: venio in Senatum frequens ultroque affero res multum et diu cogitatas, easque tueor animi non corporis viribus. Quae si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem quae jam agere non possem; sed ut possim facit acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu aetas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

XII. 39. Sequitur tertia vituperatio senectutis quod eam carere dicunt voluptatibus. O praeclarum munus aetatis, si quidem id aufert nobis quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytae Tarentini, magni in primis et praeclari viri, quae mihi tradita est quum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: "Nullam capitaliorem pestem quam corporis voluptatem hominibus dicebat a natura datam, cujus voluptatis avidae libidines temere et effrenate ad potiundum incitarentur. 40. Hinc patriae proditiones, hinc rerum publicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci; nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret; stupra vero et adulteria et omne tale flagitium nullis excitari aliis illecebris nisi voluptatis. Quumque homini sive natura sive quis deus nihil mente praestabilius dedisset, huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum quam voluptatem. 41. Nec enim libidine dominante temperantiae locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium quin tamdiu,

dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile tamque pestiferum quam voluptatem; si quidem ea, quum major esset atque longinquior, omne animi lumen exstingueret. [redacted] Haec cum C. Pontio Samnite, patre ejus a quo Caudino proelio Sp. Postumius T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, quum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Camillo Appio Claudio consulibus reperio. 42. Quorsus haec? Ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quae effecerit ut id non liberet quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas; rationi inimica est ac mentis, ut ita dicam, praestringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus feci ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e Senatu ejicerem septem annis post quam consul fuisset; sed notandam putavi libidinem. Ille enim quum esset consul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est ut securi feriret aliquem eorum qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est; mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido quae cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

[redacted] 43. Saepe audivi a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cinea esse quendam Athenis qui se sapientem profiteretur, eumque dicere omnia quae faceremus ad voluptatem esse referenda; quod ex eo audientes M'. Curium et T. Coruncanium optare solitos ut id Samnitibus ipsique Pyrrho persuaderetur, quo facilius vinci possent quum se voluptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio qui quinquennio ante eum consulem se pro re publica quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat

Coruncanius, qui quum ex sua vita, tum ex ejus quem dico P. Decii facto judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum atque praeclarum quod sua sponte peteretur, quodque spreta et contempta voluptate optimus quisque sequeretur. 44. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est quod ea voluptates nullas magno opere desiderat. At caret epulis exstructisque mensis et frequentibus poculis. Caret ergo etiam vinolentia et cruditate et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, divine enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quod ea videlicet homines capiantur ut hamo pisces, quamquam immoderatis epulis caret senectus, modicis tamen conviviis potest delectari. C. Duilium, M. F., qui Poenos classe primus devicerat, redeuntem a coena senem saepe videbam puer; delectabatur crebro funali et tibicine quae sibi nullo exemplo privatus sumpserat: tantum licentiae dabat gloria. 45. Sed quid ego alios? Ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me quaestore constitutae sunt, sacris Idaeis Magnae Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor aetatis, qua progrediente omnia fiunt in dies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis quam coetu amicorum et sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitae conjunctionem haberet, convivium nominarunt; melius quam Graeci qui hoc idem tum compotationem, tum concoenationem vocant; ut quod in eo genere minimum est id maxime probare videantur.

XIV. 46. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector, nec cum aequalibus solum qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam aetate atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam quae mihi sermonis aviditatem auxit potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati cujus est etiam fortasse quidam naturalis motus,

non intelligo ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant a majoribus instituta; et is sermo qui more majorum a summo adhibetur in poculis; et pocula, sicut in symposio Xenophontis est, minuta atque rorantia, et refrigeratio aestate, et vicissim aut sol aut ignis hibernus. Quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo, convivium que vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem quam maxime possumus vario sermone producimus. 47. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum quod non desideres. Bene Sophocles, quum ex eo quidam jam affecto aetate quaereret, uteretur ne rebus venereis; Dii meliora! inquit: libenter vero istinc sicut a domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum fortasse et molestum est carere; satiatis vero et expletis jucundius est carere quam frui. Quamquam non caret is qui non desiderat. Ego non desiderare dico esse jucundius. 48. Quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius, primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur qui in prima cavea spectat, delectatur tamen etiam qui in ultima; sic adolescentia voluptates propter intuens magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum quantum sat est. 49. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse secumque, ut dicitur, vivere! Si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori paene videbamus in studio dimetiendi caeli atque terrae C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, quum mane coepisset! Quam delectabat eum defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere! 50. Quid in levioribus studiis sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem

Livium, qui quum sex annis ante quam ego natus sum fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum quem recte Suadae medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quae sunt igitur epularum aut ludorum aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrinae. Quae quidem prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt, ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem; qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. 51. Venio nunc ad voluptates agricolarum quibus ego incredibiliter delector, quae nec ulla impediuntur senectute et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra quae nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore, plerumque majore cum fenore. Quanquam me quidem non fructus modo sed etiam ipsius terrae vis ac natura delectat; quae quum gremio mollito ac subacto sparsum semen excepit, primum id occoecatum cohibet, ex quo occatio quae hoc efficit nominata est; deinde tepefactum vapore et compressu suo diffindit et elicit herbescentem ex eo viriditatem; quae nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus quum emersit, fundit frugem spici ordine structam et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium ortus, satus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meae senectutis requietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quae generantur e terra, quae ex fici tantulo grano aut ex acini vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque pro-

non intelligo ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant a majoribus instituta; et is sermo qui more majorum a summo adhibetur in poculis; et pocula, sicut in symposio Xenophontis est, minuta atque rorantia, et refrigeratio aestate, et vicissim aut sol aut ignis hibernus. Quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem quam maxime possumus vario sermone producimus. 47. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum quod non desideres. Bene Sophocles, quum ex eo quidam jam affecto aetate quaereret, uterturne rebus venereis; Dii meliora! inquit: libenter vero istinc sicut a domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum fortasse et molestum est carere; satiatis vero et expletis jucundius est carere quam frui. Quamquam non caret is qui non desiderat. Ego non desiderare dico esse jucundius. 48. Quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius, primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur qui in prima cavea spectat, delectatur tamen etiam qui in ultima; sic adolescentia voluptates propter intuens magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum quantum sat est. 49. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse secumque, ut dicitur, vivere! Si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori paene videbamus in studio dimetiendi caeli atque terrae C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, quum mane coepisset! Quam delectabat eum defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere! 50. Quid in levioribus studiis sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem

Livium, qui quum sex annis ante quam ego natus sum fabulam docuisset Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum quem recte Suadae medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quae sunt igitur epularum aut ludorum aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrinae. Quae quidem prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt, ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem; qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. 51. Venio nunc ad voluptates agricolarum quibus ego incredibiliter delector, quae nec ulla impediuntur senectute et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra quae nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore, plerumque majore cum fenore. Quamquam me quidem non fructus modo sed etiam ipsius terrae vis ac natura delectat; quae quum gremio mollito ac subacto sparsum semen excepit, primum id occaecatum cohibet, ex quo occatio quae hoc efficit nominata est; deinde tepefactum vapore et compressu suo diffundit et elicit herbescentem ex eo viriditatem; quae nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus quum emersit, fundit frugem spici ordine structam et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium ortus, satus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meae senectutis requietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quae generantur e terra, quae ex fici tantulo grano aut ex acini vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque pro-

non intelligo ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant a majoribus instituta; et is sermo qui more majorum a summo adhibetur in poculis; et pocula, sicut in symposio Xenophontis est, minuta atque rorantia, et refrigeratio aestate, et vicissim aut sol aut ignis hibernus. Quae quidem etiam in Sabinis persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem quam maxime possumus vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum quod non desideres. Bene Sophocles, quum ex eo quidam jam affecto aetate quaereret, utereturne rebus venereis; Dii meliora! inquit: libenter vero istinc sicut a domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum fortasse et molestum est carere; satiatis vero et expletis jucundius est carere quam frui. Quamquam non caret is qui non desiderat. Ego non desiderare dico esse jucundius. 48. Quod si istis ipsis voluptatibus bona aetas fruitur libentius, primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur qui in prima cavea spectat, delectatur tamen etiam qui in ultima; sic adolescentia voluptates propter intuens magis fortasse laetatur, sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum quantum sat est. 49. At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse secumque, ut dicitur, vivere! Si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinae, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori paene videbamus in studio dimetiendi caeli atque terrae C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, quum mane coepisset! Quam delectabat eum defectiones solis et lunae multo nobis ante praedicere! Quid in levioribus studiis sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Naevius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem

Livium, qui quum sex annis ante quam ego natus sum fabulam docuisset Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit aetate. Quid de P. Licinii Crassi et pontificii et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis qui his paucis diebus Pontifex Maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum quem recte Suadae medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quae sunt igitur epularum aut ludorum aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandae? Atque haec quidem studia doctrinae. Quae quidem prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt, ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem; qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. 51. Venio nunc ad voluptates agricolarum quibus ego incredibiliter delector, quae nec ulla impediuntur senectute et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra quae nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore, plerumque majore cum fenore. Quanquam me quidem non fructus modo sed etiam ipsius terrae vis ac natura delectat; quae quum gremio mollito ac subacto sparsum semen excepit, primum id occoecatum cohibet, ex quo occatio quae hoc efficit nominata est; deinde tepefactum vapore et compressu suo diffindit et elicit herbescentem ex eo viriditatem; quae nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus quum emersit, fundit frugem spici ordine structam et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium ortus, satus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meae senectutis requietem oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium quae generantur e terra, quae ex fici tantulo grano aut ex acini vinaceo aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque pro-

creat. Malleoli, plantae, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem quae natura caduca est, et nisi fulta sit fertur ad terram, eadem ut se erigat claviculis suis quasi manibus quidquid est nacta complectitur; quam serpentem multiplici lapsu et erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis et in omnes partes nimia fundatur. 53. Itaque ineunte vere in iis quae relicta sunt exsistit tamquam ad articulos sarmentorum ea quae gemma dicitur, a qua oriens uva sese ostendit; quae et succo terrae et calore solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis nec modico tepore caret et nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse tum fructu laetius tum adspectu pulchrius? Cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura et ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio et propagatio vitium, sarmentorumque ea quam dixi aliorum amputatio aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid fossiones agri repastinationesque proferam quibus fit multo terra fecundior? 54. Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi, de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit quum de cultura agri scriberet; at Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum et eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum et pratis et vineis et arbustis res rusticae laetae sunt, sed etiam hortis et pomariis; tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant sed etiam insitiones, quibus nihil invenit agricultura sollertius.

XVI. 55. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa quae dixi fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem; nam et studio rerum rusticarum provectus sum, et senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, quum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus aetatis; cujus quidem ego villam contemplans, abest

enim non longe a me, admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites quum attulissent, repudiati sunt; non enim aurum habere praeclarum sibi videri dixit, sed iis qui haberent aurum imperare. Poteratne tantus animus non efficere jucundam senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a me ipso recedam. In agris erant tum senatores, id est senes; siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est eum dictatorem esse factum, cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Maelium regnum appetentem occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur et Curius et ceteri senes, ex quo qui eos arcessebant viatores nominati sunt. Num igitur horum senectus miserabilis fuit qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententia haud scio an nulla beatior possit esse, neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed et delectatione quam dixi, et saturitate copiaque rerum omnium quae ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent; ut, quoniam haec quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est; abundat porco, haedo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolae succidiam alteram appellant. Conditiora facit haec supervacanei etiam operis aucupium atque venatio. 57. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus aut vinearum olivetorumve specie dicam? Brevi praecidam: agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius nec specie ornatius, ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa aetas aut calescere vel apricatione melius vel igni, aut vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? 58. Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam et pilam, sibi natationes atque cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et tesseras; id ipsum ut lubebit, quoniam sine his beata esse senectus potest.

XVII. 59. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quaeso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque ut intelligatis nihil ei tam regale videri quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, praestantem ingenio atque imperii gloria, quum Lysander Lacedaemonius vir summae virtutis venisset ad eum Sardis eique dona a sociis attulisset, et ceteris in rebus communem erga Lysandrum atque humanum fuisse, et ei quendam consaeptum agrum diligenter consitum ostendisse. Quum autem admiraretur Lysander et proceritates arborum et directos in quincuncem ordines et humum subactam atque puram et suavitatem odorum qui afflarentur e floribus, tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam sed etiam sollertiam ejus a quo essent illa dimensa atque discripta; et ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines, mea discriptio; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae. Tum Lysandrum intuentem purpuram ejus et nitorem corporis ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis dixisse; Rite vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna conjuncta est. 60. Hac igitur fortuna frui licet senibus; nec aetas impedit quo minus et ceterarum rerum et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centesimum annum perduxisse, quum esset acta jam aetate in agris eosque coleret; cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt. Ita quantum spatium aetatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit; atque ejus extrema aetas hoc beatior quam media, quod auctoritatis habebat plus, laboris minus. Apex est autem senectutis auctoritas. 61. Quanta fuit in L. Caecilio Metello! quanta in Atilio Calatino in quem illud elogium unicum: Plurimae consentiunt gentes populi primarium fuisse virum. Notum est carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis cujus de

laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeditum vidimus? Quid de Paullo aut Africano loquar, aut ut jam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata praesertim, tantam auctoritatem ut ea pluris sit quam omnes adolescentiae voluptates.

XVIII. 62. Sed in omni oratione mementote eam me senectutem laudare quae fundamentis adolescentiae constituta sit. Ex quo efficitur id quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem quae se oratione defenderet. Non cani, non rugae repente auctoritatem arripere possunt; sed honeste acta superior aetas fructus capit auctoritatis extremos. 63. Haec enim ipsa sunt honorabilia quae videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli; quae et apud nos et in aliis civitatibus, ut quaeque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedaemonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum Lacedaemonem esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur aetati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriae proditum est, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum nusquam ei datum a suis civibus; quum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui legati quum essent certo in loco consederant, consurrexisse omnes et senem [illum] sessum recepisse. 64. Quibus quum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire quae recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio praeclara, sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisque aetate antecedit, ita sententiae principatum tenet; neque solum honore antecedentibus sed iis etiam qui cum imperio sunt majores natu augures anteponuntur. Quae sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis praemiis comparandae? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam aetatis peregisse, nec tamquam inexercitati histriones in extremo actu cor-

ruisse. 65. At sunt morosi et anxii et iracundi et difficiles senes. Si quaerimus, etiam avari: sed haec morum vitia sunt non senectutis. Ac morositas tamen et ea vitia quae dixi habent aliquid excusationis, non illius quidem justae sed quae probari posse videatur: contemni se putant, despici, illudi: praeterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quae tamen omnia dulciora fiunt et moribus bonis et artibus; idque quum in vita tum in scena intelligi potest ex iis fratribus qui in Adelphis sunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet; ut enim non omne vinum, sic non omnis aetas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam sicut alia modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit non intelligo. Potest enim quidquam esse absurdius quam quo minus viae restat eo plus viatici quaerere?

XIX. 66. Quarta restat causa quae maxime angere atque sollicitam habere nostram aetatem videtur, appropinquatio mortis, quae certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem qui mortem contemnendam esse in tam longa aetate non viderit! quae aut plane negligenda est, si omnino exstinguit animum, aut etiam optanda, si aliquo eum deducit ubi sit futurus aeternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. 67. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum se ad vesperum esse victurum? Quin etiam aetas illa multo plures quam nostra mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius aegrotant; tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur; mens enim et ratio et consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullae omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, quum illud videatis cum adolescentia esse commune? 68. Sensi ego quum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, mortem omni aetati esse commune. At sperat adolescens diu se victurum, quod spe-

rare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione quam adolescens, quoniam id, quod ille sperat, hic [jam] consecutus est. Ille vult diu vivere; hic diu vixit. Quanquam, o Dii boni! quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: exspectemus Tartessiorum regis aetatem. Fuit enim, ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur in quo est aliquid extremum: quum enim id advenit, tunc illud quod praeteriit effluxit: tantum remanet quod virtute et recte factis consecutus sis. Horae quidem cedunt et dies et menses et anni, nec praeteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. 70. Neque enim histrioni ut placeat peragenda fabula est; modo in quocunque fuerit actu probetur; nec sapienti usque ad Plaudite veniendum est. Breve enim tempus aetatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est quam agricolae dolent, praeterita verni temporis suavitate aestatem autumnumque venisse. Ver enim tamquam adolescentiam significat ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus et percipiendis accommodata sunt. 71. Fructus autem senectutis est, ut saepe dixi, ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quae secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus adversante et repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut quum aquae multitudine vis flammae opprimitur: senes autem sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis exstinguitur; et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas; quae quidem mihi tam jucunda est ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre

videar aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. 72. Omnium aetatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus, recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi, et tueri possis et tamen mortem contemnere. Ex quo fit ut animosior etiam senectus sit quam adolescentia et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est, quum illi quaerenti, qua tandem spe fretus sibi tam audaciter obsisteret, respondisse dicitur Senectute. Sed vivendi est finis optimus, quum integra mente ceterisque sensibus opus ipsa suum eadem quae coagmentavit natura dissolvit. Ut navem, ut aedificium idem destruit facillime qui construxit, sic hominem eadem optime quae conglutinavit natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens aegre, inveterata facile divellitur. Ita fit ut illud breve vitae relliquum nec avide appetendum senibus nec sine causa deserendum sit; vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est, dei, de praesidio et statione vitae decedere. 73. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. Vult, credo, se esse carum suis; sed haud scio an melius Ennius:

> Nemo me lacrumis decoret neque funera fletu
> Faxit.

74. Non censet lugendam esse mortem quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi aliquis esse potest, isque ad exiguum tempus praesertim seni; post mortem quidem sensus aut optandus aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse mortem ut negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, et id incertum an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens qui poterit animo consistere? 75. De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, quum recorder non L. Brutum qui in liberanda patria est interfectus, non duo Decios qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt, non M. Atilium qui ad supplicium est profectus ut fidem hosti datam conservaret, non duo Scipiones qui iter Poenis vel corpori-

bus suis obstruere voluerunt, non avum tuum L. Paullum qui morte luit collegae in Cannensi ignominia temeritatem, non M. Marcellum cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturae carere passus est, sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum saepe locum profectas alacri animo et erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes et ii quidem non solum indocti sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino, ut mihi quidem videtur, studiorum omnium satietas vitae facit satietatem. Sunt pueritiae certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt ineuntis adolescentiae: num ea constans jam requirit aetas quae media dicitur? Sunt etiam hujus aetatis: ne ea quidem quaeruntur in senectute. Sunt extrema quaedam studia senectutis: ergo ut superiorum aetatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitae tempus maturum mortis affert.

XXI. 77. Equidem non video cur, quid ipse sentiam de morte non audeam vobis dicere, quod eo melius mihi cernere videor quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Laeli, viros clarissimos mihique amicissimos vivere arbitror, et eam quidem vitam quae est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis et gravi opere perfungimur. Est enim animus caelestis ex altissimo domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum divinae naturae aeternitatique contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana ut essent qui terras tuerentur, quique caelestium ordinem contemplantes imitarentur eum vitae modo atque constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum et auctoritas. 78. Audiebam Pythagoram Pythagoreosque, incolas paene nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi praeterea quae Socrates supremo vitae die de immortalitate

animorum disseruisset is qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? Sic mihi persuasi, sic sentio, quum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeteritorum futurorumque prudentia, tot artes, tantae scientiae, tot inventa, non posse eam naturam quae res eas contineat esse mortalem: quumque semper agitetur animus nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus; et quum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum [redacted] sui atque dissimile, non posse eum dividi; quod si non possit, non posse interire: magnoque esse argumento homines scire pleraque ante quam nati sint, quod jam pueri, quum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci et recordari. Haec Platonis fere.

XXII. 79. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major haec dicit: "Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me quum a vobis discessero nusquam aut nullum fore. Nec enim dum eram vobiscum animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore ex iis rebus quas gerebam intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. 80. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit animos dum in corporibus essent mortalibus vivere, quum exissent ex iis emori: nec vero tum animum esse insipientem quum ex insipienti corpore evasisset, sed quum omni admixtione corporis liberatus purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atque etiam quum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuum est quo quaeque discedat; abeunt enim illuc omnia unde orta sunt; animus autem solus nec quum adest nec quum discedit apparet. Jam vero videtis nihil esse morti tam simile quam somnum. 81. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam; multa enim quum remissi et liberi sunt futura prospiciunt. Ex quo intelligitur quales futuri

sint, quum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, si haec ita sunt, sic me colitote ut deum. Sin una est interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis."

XXIII. 82. Cyrus quidem haec moriens. Nos, si placet, nostra videamus. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit aut patrem tuum Paullum, aut duos avos Paullum et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos praestantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos quae ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent posteritatem ad se pertinere. An censes, ut de me ipso aliquid more senum glorier, me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiaeque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam quibus vitam essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset otiosam aetatem et quietam sine ullo labore et contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se posteritatem ita semper prospiciebat quasi quum excessisset e vita tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatem gloriae niteretur. 83. Quid, quod sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is qui plus cernat et longius videre se ad meliora proficisci; ille autem cujus obtusior sit acies non videre? Equidem efferor studio patres vestros quos colui et dilexi videndi; neque vero eos solum convenire aveo quos ipse cognovi, sed illos etiam de quibus audivi et legi et ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tamquam Peliam recoxerit. Quod si quis deus mihi largiatur ut ex hac aetate repuerascam et in cunis vagiam, valde recusem; nec vero velim quasi decurso spatio ad carceres a calce revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sane: habet certe tamen aut satietatem aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi et ii docti saepe

fecerunt: neque me vixisse poenitet, quoniam ita vixi ut non frustra me natum existimem; et ex vita ita discedo tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo. Commorandi enim natura deversorium nobis, non habitandi dedit. 85. O praeclarum diem quum ad illud divinum animorum concilium coetumque proficiscar, quumque ex hac turba et colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate praestantior, cujus a me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum; animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quo aequo animo ferrem, sed me ipse consolabar existimans non longinquum inter nos digressum et discessum fore. 86. His mihi rebus, Scipio, id enim te cum Laelio admirari solere dixisti, levis est senectus, nec solum non molesta sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem quo delector dum vivo extorqueri volo. Sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum sic vivendi modum. Senectus autem aetatis est peractio tamquam fabulae, cujus defatigationem fugere debemus, praesertim adjuncta satietate. Haec habui de senectute quae dicerem, ad quam utinam perveniatis, ut ea quae ex me audistis re experti probare possitis.

M. TULLII CICERONIS

LAELIUS SIVE DE AMICITIA DIALOGUS.

I. 1. Q. Mucius augur multa narrare de C. Laelio socero suo memoriter et jucunde solebat nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam sumpta virili toga, ut quoad possem et liceret a senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam, fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et justitia praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. 2. Quum saepe multa, tum memini domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, quum et ego essem una et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere qui tum fere [omnibus] erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, et eo magis quod P. Sulpicio utebare multum, quum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompeio qui tum erat consul dissideret, quocum conjunctissime et amantissime vixerat, quanta esset hominum vel admiratio vel querela. 3. Itaque tum Scaevola, quum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Laelii de amicitia habitum ab illo secum et cum altero genero C. Fannio M. F. paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriae mandavi, quas hoc libro exposui arbitratu meo; quasi enim ipsos induxi loquentes, ne 'inquam' et 'inquit' saepius interponeretur, atque ut tamquam a praesentibus coram haberi sermo videretur. Quum enim saepe mecum ageres ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res quum omnium cognitione

tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus ut prodessem multis rogatu tuo. 4. Sed ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona quae de illa aetate loqueretur, quam ejus qui et diutissime senex fuisset et in ipsa senectute praeter ceteros floruisset; sic, quum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Laelii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Laelii persona visa est quae de amicitia ea ipsa dissereret quae disputata ab eo meminisset Scaevola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum auctoritate et eorum illustrium plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic afficior interdum ut Catonem non me loqui existimem. 5. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Laelius et sapiens, sic enim est habitus, et amicitiae gloria excellens de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Laelium loqui ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur, respondet Laelius, cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipsum cognosces.

II. 6. Fannius. Sunt ista, Laeli, nec enim melior vir fuit Africano quisquam nec clarior. Sed existimare debes omnium oculos nunc in te esse conjectos; unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni; scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterque alio quodam modo; Atilius quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato quia multarum rerum usum habebat—multa ejus et in Senatu et in foro vel provisa prudenter vel acta constanter vel responsa acute ferebantur—propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo, non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem, nec sicut vulgus sed ut eruditi solent appellare sapientem qualem in reliqua Graecia neminem—7. nam qui septem

appellantur, eos qui ista subtilius quaerunt in numero sapientium non habent—Athenis unum accepimus et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum; hanc esse in te sapientiam existimant ut omnia tua in te posita esse ducas humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quaerunt, credo item ex hoc Scaevola, quonam pacto mortem Africani feras; eoque magis quod his proximis Nonis, quum in hortos D. Bruti auguris commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non adfuisti qui diligentissime semper illum diem et illud munus solitus esses obire. 8. SCAEVOLA. Quaerunt quidem, C. Laeli, multi, ut est a Fannio dictum; sed ego id respondeo quod animadverti, te dolorem quem acceperis quum summi viri tum amicissimi morte ferre moderate; nec potuisse non commoveri nec fuisse id humanitatis tuae; quod autem his Nonis in collegio nostro non adfuisses valetudinem causam non maestitiam fuisse. LAELIUS. Recte tu quidem, Scaevola, et vere. Nec enim ab isto officio quod semper usurpavi quum valerem abduci incommodo meo debui, nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere ut ulla intermissio fiat officii. 9. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice; sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo, ut alia omittam, mortem filii tulit! Memineram Paullum, videram Gallum; sed hi in pueris; Cato in perfecto et spectato viro. 10. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, ut jam cum utroque loquar, sic habetote.

III. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam viderint sapientes; sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit; ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor et maxime illo solatio quod eo errore careo quo amicorum decessu plerique angi solent. Nihil [enim]

mali accidisse Scipioni puto; mihi accidit si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi non amicum sed se ipsum amantis est. 11. Cum illo vero quis neget actum esse praeclare? Nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus quod homini fas esset optare? qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit; qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis; primum ante tempus; iterum sibi suo tempore, rei publicae paene sero; qui duabus urbibus eversis inimicissimis huic imperio non modo praesentia verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis, de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, justitia in omnes? Nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit maerore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante quam mortuus est mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem in qua etiamnunc erat Scipio. 12. Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna vel gloria ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit. Quo de genere mortis difficile dictu est; quid homines suspicentur videtis. Hoc vere tamen licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus quos in vita celeberrimos laetissimosque viderit illum diem clarissimum fuisse, quum Senatu dimisso domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, populo Romano, sociis et Latinis, pridie quam excessit e vita; ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur deos potius quam ad inferos pervenisse.

IV. 13. Neque enim assentior iis qui haec nuper disserere coeperunt, cum corporibus simul animos interire atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum auctoritas valet vel nostrorum majorum qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum qui in hac terra fuerunt magnamque Graeciam, quae nunc quidem deleta est tunc florebat, institutis et prae-

ceptis suis erudierunt; vel ejus qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus, qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem semper, Animos hominum esse divinos, iisque quum e corpore excessissent reditum in coelum patere, optimoque et justissimo cuique expeditissimum. 14. Quod idem Scipioni videbatur qui quidem, quasi praesagiret, perpaucis ante mortem diebus quum et Philus et Manilius adessent et alii plures, tuque etiam, Scaevola, mecum venisses, triduum disseruit de re publica; cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum, quae se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet tamquam e custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni? Quocirca maerere hoc ejus eventu vereor ne invidi magis quam amici sit. Sin autem illa veriora ut idem interitus sit animorum et corporum nec ullus sensus maneat, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem quasi natus non esset omnino; quem tamen esse natum et nos gaudemus et haec civitas dum erit laetabitur. 15. Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum optime est, mecum incommodius, quem fuerat aequius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruor ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim; quocum mihi conjuncta cura de re publica et de privata fuit, quocum et domus fuit et militia communis, et id in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae quam modo Fannius commemoravit fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore. Idque mihi eo magis est cordi quod ex omnibus seculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum; quo in genere sperare videor Scipionis et Laelii amicitiam notam posteritati fore. 16. FANN. Istud quidem, Laeli, ita necesse est. Sed quoniam amicitiae mentionem fecisti et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scaevolae, si quemadmodum soles de ceteris rebus quum ex te quaeruntur, sic de amicitia

disputaris quid sentias, qualem existimes, quae praecepta des. SCAEV. Mihi vero [pergratum erit]; atque id ipsum quum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. 17. LAEL. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem; nam et praeclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quae est in me facultas? Doctorum est ista consuetudo eaque Graecorum ut iis ponatur de quo disputent quamvis subito. Magnum opus est egetque exercitatione non parva. Quamobrem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturae aptum tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. 18. Sed hoc primum sentio nisi in bonis amicitiam esse non posse; neque id ad vivum reseco, ut illi qui haec subtilius disserunt, fortasse vere sed ad communem utilitatem parum; negant enim quemquam virum bonum esse nisi sapientem. Sit ita sane; sed eam sapientiam interpretantur quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea quae sunt in usu vitaque communi, non ea quae finguntur aut optantur, spectare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiae nomen et invidiosum et obscurum; concedant ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. Negabunt id nisi sapienti posse concedi. 19. Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas vel libido vel audacia, sintque magna constantia, ut ii fuerunt modo quos nominavi, hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, quia sequantur quantum homines possunt naturam optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos ut inter omnes esset societas quaedam, major autem ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores quam peregrini, propinqui quam alieni: cum his enim amicitiam natura

ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc praestat amicitia propinquitati quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest: sublata enim benevolentia amicitiae nomen tollitur, propinquitatis manet. 20. Quanta autem vis amicitiae sit ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est et adducta in angustum ut omnis caritas aut inter duo aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate summa consensio; qua quidem haud scio an excepta sapientia nihil melius homini sit a diis immortalibus datum. Divitias alii praeponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Beluarum hoc quidem extremum [est]: illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in consiliis nostris quam in fortunae temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, praeclare illi quidem; sed haec ipsa virtus amicitiam et gignit et continet, nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. 21. Jam virtutem ex consuetudine vitae sermonisque nostri interpretemur, nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur; virosque bonos eos qui habentur numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est: eos autem omittamus qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet quantas vix queo dicere. 22. Principio, qui potest esse vita vitalis, ut ait Ennius, quae non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis aeque ac tu ipse gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo qui illas gravius etiam quam tu ferret. Denique ceterae res quae expetuntur opportunae sunt singulae rebus fere singulis; divitiae ut utare; opes ut colare; honores ut laudere; voluptates ut gaudeas; valetudo ut dolore careas et muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet. Quoquo te verteris praesto est:

nullo loco excluditur: nunquam intempestiva, nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni, ut aiunt, locis pluribus utimur quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quae tamen ipsa et delectat et prodest, sed de vera et perfecta loquor qualis eorum, qui pauci nominantur fuit. Nam et secundas res splendidiores facit amicitia, et adversas partiens communicansque leviores.

VII. 23. Quumque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus quod bona spe praelucet in posterum nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt et egentes abundant et imbecilli valent, et, quod difficilius dictu est, mortui vivunt; tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex rerum natura benevolentiae conjunctionem, nec domus ulla nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis atque discidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit in amicitia judicari potest. 24. Agrigentinum quidem doctum quendam virum carminibus Graecis vaticinatum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo constarent quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt et re probant. Itaque si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis aut communicandis, quis est qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei M. Pacuvii nova fabula; quum ignorante rege uter [eorum] esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret. Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera facturos fuisse? Facile indicabat ipsa natura vim suam, quum

homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem potuisse dicere. Siqua praeterea sunt, credo autem esse multa, ab iis, si videbitur, qui ista disputant quaeritote. 25. FANN. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab istis saepe quaesivi et audivi non invitus equidem, sed aliud quoddam filum orationis tuae. SCAEV. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, quum est de re publica disputatum, adfuisses. Qualis tum patronus justitiae fuit contra accuratam orationem Phili! FANN. Facile id quidem fuit justitiam justissimo viro defendere. SCAEV. Quid amicitiam? Nonne facile ei qui ob eam summa fide constantia justitiaque servatam maximam gloriam ceperit?

VIII. 26. LAEL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert qua me ratione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, praesertim in re bona, quum difficile est tum ne aequum quidem obsistere. Saepissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, utrum propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet, an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior et pulchrior et magis a natura ipsa profecta alia causa. Amor enim, ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et quidquid est, id et verum est et voluntarium. 27. Quapropter a natura mihi videtur potius quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi quam cogitatione quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quae ex se natos ita amant ad quoddam tempus et ab eis ita amantur ut facile earum sensus appareat. Quod in homine multo est evidentius: primum ex ea caritate quae est inter natos et parentes, quae dirimi nisi detestabili scelere

non potest: deinde, quum similis sensus exstitit amoris, si aliquem nacti sumus cujus cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. 28. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat ad diligendum: quippe quum propter virtutem et probitatem etiam eos quos nunquam vidimus quodam modo diligamus. Quis est qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Maelium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho et Annibale. Ab altero propter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus; alterum propter crudelitatem semper haec civitas oderit.

IX. 29. Quod si tanta vis probitatis est ut eam vel in eis quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus, quid mirum si animi hominum moveantur, quum eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quamquam confirmatur amor et beneficio accepto et studio perspecto et consuetudine adjuncta; quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quem assequatur quod quisque desideret, humilem sane relinquunt et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est. 30. Ut enim quisque sibi plurimum confidit et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est ut nullo egeat suaque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle: ac ne ego quidem illius; sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla quam de meis moribus habebat me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multae et magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe

causae diligendi profectae. 31. Ut enim benefici liberalesque sumus non ut exigamus gratiam, neque enim beneficium feneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. 32. At ii qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt longe dissentiunt: nec mirum. Nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus natura gigni sensum diligendi et benevolentiae caritatem facta significatione probitatis; quam qui appetiverunt applicant sese et propius admovent ut et usu ejus quem diligere coeperunt fruantur et moribus, sintque pares in amore et aequales, propensioresque ad bene merendum quam ad reposcendum. Atque haec inter eos fit honesta certatio. Sic et utilitates ex amicitia maximae capientur, et erit ejus ortus a natura quam ab imbecillitate et gravior et verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad haec forte vultis. Fann. Tu vero perge, Laeli. Pro hoc enim qui minor est natu meo jure respondeo. 33. Scaev. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

X. Lael. Audite ergo, optimi viri, ea quae saepissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur: quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat quam amicitiam usque ad extremum vitae diem permanere. Nam vel ut non idem expediret incidere saepe, vel ut de re publica non idem sentiretur: mutari etiam mores hominum saepe dicebat, alias adversis rebus, alias aetate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis aetatis, quod summi puerorum amores saepe una cum praetexta toga ponerentur: 34. sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriae conditionis, vel commodi alicujus quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen saepe labefac-

tari si in honoris contentionem incidissent: pestem enim nullam majorem esse in amicitiis quam in plerisque pecuniae cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriae; ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos exstitisse. 35. Magna etiam discidia et plerumque justa nasci, quum aliquid ab amicis quod rectum non esset postularetur, ut aut libidinis ministri aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inveteratas non modo familiaritates exstingui solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Haec ita multa quasi fata impendere amicitiis ut omnia subterfugere non modo sapientiae sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. 36. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? Num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Maelium debuerunt juvare? 37. Ti. quidem Gracchum rem publicam vexantem a Q. Tuberone aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus hospes familiae vestrae, Scaevola, quum ad me qui aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset ut quidquid ille vellet sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, [inquam,] si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem. Sed, si voluisset? Paruissem. Videtis quam nefaria vox. Et hercle ita fecit, vel plus etiam quam dixit; non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati sed praefuit, nec se comitem illius furoris sed ducem praebuit. Itaque hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas rei publicae graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati si amici causa peccaveris; nam quum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est

amicitiam manere si a virtute defeceris. 38. Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis quidquid velint vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia simus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis qui ante oculos sunt, quos vidimus aut de quibus memoriam accepimus, quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime qui ad sapientiam proxime accedunt. 39. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic a patribus accepimus,) bis una consules, collegas in censura: tum et cum iis et inter se conjunctissimos fuisse M'. Curium et Ti. Coruncanium memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus quemquam horum ab amico quidpiam contendisse quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rem publicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset, impetraturum non fuisse, quum illi sanctissimi viri fuerint, aeque autem nefas sit tale aliquid et facere rogatum et rogare? At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. 40. Haec igitur lex in amicitia sanciatur ut neque rogemus res turpes nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est et minime accipienda quum in ceteris peccatis, tum si quis contra rem publicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scaevola, locati sumus ut nos longe prospicere oporteat futuros casus rei publicae. Deflexit jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. 41. Num quid simile populus Romanus audierat aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui quid in P. Scipione effecerint sine lacrimis non queo dicere. Nam Carbonem quoquo modo potuimus propter recentem poenam Ti. Gracchi sustinuimus. De C. autem Gracchi tribunatu quid exspectem non libet augurari. Serpit deinde res, quae proclivius ad perniciem quum semel coepit labitur. Videtis in tabella jam ante quanta facta sit labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia.

Videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinis arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quemadmodum haec fiant quam quemadmodum his resistatur. 42. Quorsum haec? Quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Praecipiendum est igitur bonis ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos ut ab amicis in re publica peccantibus non discedant: improbis autem poena statuenda est; nec vero minor iis qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Graecia Themistocle? quis potentior? qui quum imperator bello Persico servitute Graeciam liberasset, propterque invidiam in exsilium expulsus esset, ingratae patriae injuriam non tulit quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. 43. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius supplicio omni vindicanda, ut ne quis [sibi] concessum putet amicum vel bellum patriae inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curae est qualis res publica post mortem meam futura sit quam qualis hodie sit.

XIII. 44. Haec igitur prima lex amicitiae sanciatur ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; ne exspectemus quidem dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit: consilium vero dare audeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas, eaque et adhibeatur ad monendum non modo aperte sed etiam acriter, si res postulabit, et adhibitae pareatur. 45. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam: sed nihil est quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse suarum cuique rerum, alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas quum velis vel remittas; caput enim esse ad

beate vivendum securitatem qua frui non possit animus, si tamquam parturiat unus pro pluribus. 46. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, quem locum breviter perstrinxi paullo ante, praesidii adjumentique causa, non benevolentiae neque caritatis, amicitias esse expetendas; itaque ut quisque minimum firmitatis habeat minimumque virium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri ut mulierculae magis amicitiarum praesidia quaerant quam viri, et inopes quam opulenti, et calamitosi quam ii qui putantur beati. 47. O praeclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur qui amicitiam e vita tollunt, qua nihil a diis immortalibus melius habemus, nihil jucundius. Quae est enim ista securitas? Specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quae necesse est cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbellibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti et laetari bonis rebus et dolere contrariis. 48. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex ejus animo exstirpatam humanitatem arbitramur, quae causa est cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest motu animi sublato, non dico inter hominem et pecudem, sed inter hominem et saxum aut truncum aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi qui virtutem duram et quasi ferream esse quandam volunt, quae quidem est quum multis in rebus tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut et bonis amici quasi diffundatur et incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste qui pro amico saepe capiendus est non tantum valet ut tollat e vita amicitiam, non plus quam ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudientur.

XIV. Quum autem contrahat amicitiam, ut supra

dixi, si qua significatio virtutis eluceat ad quam se similis animus applicet et adjungat, id quum contingit, amor exoriatur necesse est. 49. Quid enim tam absurdum quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut aedificio, ut vestitu cultuque corporis, animo autem virtute praedito eo qui vel amare, vel, ut ita dicam, redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. 50. Quod si illud etiam addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat et tam attrahat quam ad amicitiam similitudo, concedetur profecto verum esse ut bonos boni diligant adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scaevola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam, qui est amicitiae fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana virtus neque immunis neque superba, quae etiam populos universos tueri eisque optime consulere soleat; quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. 51. Atque etiam mihi quidem videntur qui utilitatis causa fingunt amicitias amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum quam amici amor ipse delectat; tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii qui opibus et copiis maximeque virtute praediti, in qua plurimum est praesidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint et beneficentissimi. Atque haud scio an ne opus sit quidem nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. 52. Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, si quando de amicitia quam nec usu nec ratione habent cognitam disputabunt. Nam quis est, pro deum fidem atque hominum, qui velit, ut neque

diligat quemquam nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis atque in omnium rerum abundantia vivere? Haec enim est tyrannorum vita, in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia; omnia semper suspecta atque sollicita, nullus locus amicitiae. 53. Quis enim aut eum diligat quem metuat, aut eum a quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus. Quod si forte, ut fit plerumque, ceciderint, tum intelligitur quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixisse ferunt tum exsulantem se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quos infidos, quum jam neutris gratiam referre posset. 54. Quamquam miror illa superbia et importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut hujus quem dixi mores veros amicos parare non potuerunt, sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit caecos quos complexa est. Itaque efferuntur fere fastidio et contumacia, neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperni ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. 55. Quid autem stultius quam, quum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare quae parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitae, ut ita dicam, supellectilem? Etenim cetera quum parant, cui parent nesciunt, nec cujus causa laborent; ejus enim est istorum quidque qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio, ut etiam si illa maneant, quae sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed haec hactenus.

XVI. 56. Constituendi sunt autem qui sint in amicitia fines et quasi termini diligendi; de quibus tres video sententias ferri quarum nullam probo; unam ut eodem modo erga amicos affecti simus quo erga nosmet ipsos; alteram ut nostra in amicos benevolentia illorum erga

nos benevolentiae pariter aequaliterque respondeat; tertiam ut quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. 57. Quam multa enim quae nostri causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum; precari ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius; quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime: multaeque res sunt in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detrahique patiuntur, ut iis amici potius quam ipsi fruantur. 58. Altera sententia est quae definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Divitior mihi et affluentior videtur esse vera amicitia, nec observare restricte ne plus reddat quam acceperit. Neque enim verendum est ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus aequo in amicitiam congeratur. 59. Tertius vero ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Saepe enim in quibusdam aut animus abjectior est aut spes amplificandae fortunae fractior. Non est igitur amici talem esse in eum qualis ille in se est, sed potius eniti et efficere ut amici jacentem animum excitet inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis verae amicitiae constituendus est, si prius quid maxime reprehendere Scipio solitus sit edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri quam ejus qui dixisset, ita amare oportere ut si aliquando esset osurus; nec vero se adduci posse ut hoc, quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; impuri cujusdam aut ambitiosi aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit ejus cui se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere et optare ut quam saepissime peccet amicus, quo plures det sibi tamquam ansas ad reprehendendum; rursum autem recte factis commo-

disque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. 60. Quare hoc quidem praeceptum cujuscunque est ad tollendam amicitiam valet. Illud potius praecipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis ut ne quando amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuissemus, ferendum id Scipio potius quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat.

XVII. 61. His igitur finibus utendum arbitror, ut quum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum sine ulla exceptione communitas, ut etiam, si qua fortuna acciderit ut minus justae amicorum voluntates adjuvandae sint in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim quatenus amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama, nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium, quam blanditiis et assentando colligere turpe est; virtus quam sequitur caritas minime repudianda est. 62. Sed saepe enim redeo ad Scipionem cujus omnis sermo erat de amicitia, querebatur quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; capras et oves quot quisque haberet dicere posse, amicos quot haberet non posse dicere; et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse nec habere quasi signa quaedam et notas quibus eos qui ad amicitiam essent idonei judicarent. Sunt igitur firmi et stabiles et constantes eligendi, cujus generis est magna penuria, et judicare difficile est sane nisi expertum; experiendum est autem in ipsa amicitia; ita praecurrit amicitia judicium tollitque experiendi potestatem. 63. Est igitur prudentis sustinere ut currum sic impetum benevolentiae, quo utamur quasi equis tentatis, sic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur quam sint leves: quidam [autem], quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin erunt aliqui reperti qui pecuniam praeferre amicitiae sordidum existiment, ubi eos inveniemus qui honores, magistratus, imperia,

potestates, opes amicitiae non anteponant, ut, quum ex altera parte proposita haec sint, ex altera jus amicitiae, non multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam, quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. 64. Itaque verae amicitiae difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias qui honorem amici anteponat suo? Quid, haec ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates, ad quas non est facile inventu qui descendat: quamquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt, aut in malis deserunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus et paene divino. 65. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque ejus quam in amicitia quaerimus fides est. Nihil enim stabile est quod infidum. Simplicem praeterea et communem et consentientem qui rebus iisdem moveatur eligi par est; quae omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium et tortuosum; neque vero, qui non iisdem rebus movetur naturaque consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est ut ne criminibus aut inferendis delectetur aut credat oblatis, quae pertinent omnia ad eam quam jamdudum tracto constantiam. Ita fit verum illud quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, haec duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit neve simulatum: aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam: deinde, non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. 66. Accedat huc suavitas quaedam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre con-

dimentum amicitiae. Tristitia autem et in omni re severitas habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet et liberior et dulcior et ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. 67. Exsistit autem hoc loco quaedam quaestio subdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum debent esse sicut aliarum rerum satietates. Veterrima quaeque, ut ea vina quae vetustatem ferunt, esse debent suavissima: verumque illud est quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse ut amicitiae munus expletum sit. 68. Novitates autem si spem afferunt ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae, vetustas tamen suo loco conservanda: maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Quin ipso equo cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est qui non eo quo consuevit libentius utatur quam intractato et novo: nec vero in hoc quod est animal, sed in iis etiam quae sunt inanima consuetudo valet, quum locis ipsis delectemur, montuosis etiam et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. 69. Sed maximum est in amicitia [superiorem] parem esse inferiori; saepe enim excellentiae quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. vero Maximum fratrem, egregium virum omnino, sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate tamquam superiorem colebat, suosque omnes per se esse ampliores volebat. 70. Quod faciendum imitandumque est omnibus, ut, si quam praestantiam virtutis, ingenii, fortunae consecuti sunt, impertiant ea suis communicentque cum proximis; ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo vel fortuna, eorum augeant opes eisque honori sint et dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis et generis in famulatu fuerint, quum cogniti sunt et aut deorum aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores quos patres multos

annos esse duxerunt. Quod est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii et virtutis omnisque praestantiae tum maximus capitur quum in proximum quemque confertur.

XX. 71. Ut igitur ii qui sunt in amicitiae conjunctionisque necessitudine superiores, exaequare se cum inferioribus debent, sic inferiores non dolere se a suis aut ingenio aut fortuna aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid aut etiam exprobrant; eoque magis, si habere se putant quod officiose et amice et cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium, quae meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. 72. Quamobrem ut ii qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt, quum ipsi se contemni putant; quod non fere contingit nisi iis qui etiam contemnendos se arbitrantur, qui hac opinione non modo verbis sed etiam opere levandi sunt. 73. Tantum autem cuique tribuendum, primum, quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille quem diligas atque adjuves sustinere. Non enim tu possis, quamvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere; ut Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen quid ille possit sustinere. 74. Omnino amicitiae corroboratis jam confirmatisque et ingeniis et aetatibus judicandae sunt, nec si qui ineunte aetate venandi aut pilae studiosi fuerunt, eos habere necessarios quos tum eodem studio praeditos dilexerunt; isto enim modo nutrices et paedagogi jure vetustatis plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo: aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores disparia studia sequuntur quorum dissimilitudo dissociat amicitias; nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos quanta maxima potest esse morum studi-

erumque distantia. 75. Recte etiam praecipi potest in amicitiis ne intemperata quaedam benevolentia, quod persaepe fit, impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim, ut ad fabulas redeam, Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lacrimis iter suum impedientem, audire voluisset; et saepe incidunt magnae res ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est mollisque natura et ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. 76. Atque in omni re considerandum est et quid postules ab amico et quid patiare a te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quaedam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria; jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt saepe vitia amicorum tum in ipsos amicos tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usus eluendae, et, ut Catonem dicere audivi, dissuendae magis quam discindendae; nisi quaedam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum neque honestum sit nec fiéri possit ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit. 77. Sin autem aut morum aut studiorum commutatio quaedam, ut fieri solet, facta erit, aut in rei publicae partibus dissensio intercesserit, loquor enim jam, ut paullo ante dixi, non de sapientium sed de communibus amicitiis, cavendum erit ne non solum amicitiae depositae sed etiam inimicitiae susceptae videantur. Nihil enim turpius quam cum eo bellum gerere quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio; propter dissensionem autem, quae erat in re publica, alienatus est a collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, auctoritate et offensione animi non acerba. 78. Quamobrem primum danda opera est nequa amicorum discidia fiant; sin tale aliquid evenerit, ut extinctae potius amicitiae quam oppressae esse videantur. Cavendum vero ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitiae, ex quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur: quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt, et hic honos

veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit qui faciat, non is qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiant neve non dignos. 79. Digni autem sunt amicitia quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum genus, et quidem omnia praeclara rara, nec quidquam difficilius quam reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt nisi quod fructuosum sit, et amicos tamquam pecudes eos potissimum diligunt ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. 80. Ita pulcherrima illa et maxime naturali carent amicitia per se et propter se expetenda, nec ipsi sibi exemplo sunt haec vis amicitiae qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipse mercedem exigat caritatis suae, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicitiam transferetur, verus amicus nunquam reperietur; est enim is qui est tamquam alter idem. 81. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsae diligant, id enim pariter cum omni animante nascitur, deinde ut requirant atque appetant ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit, et alterum anquirit cujus animum ita cum suo misceat ut efficiat paene unum ex duobus?

XXII. 82. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt quales ipsi esse non possunt; quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab eis desiderant. Par est autem primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui quaerere. In talibus ea quam jamdudum tractamus stabilitas amicitiae confirmari potest, quum homines benevolentia conjuncti primum cupiditatibus iis quibus ceteri serviunt imperabunt, deinde aequitate justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet, neque quidquam unquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit, neque solum colent inter se ac diligent sed etiam

verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit qui ex ea tollit verecundiam. 83. Itaque in iis perniciosus est error qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum comes, ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea quae summa sunt pervenire, conjuncta et consociata cum altera perveniret; quae si quos inter societas aut est aut fuit aut futura est, eorum est habendus ad summum naturae bonum optimus beatissimusque comitatus. 84. Haec est, inquam, societas in qua omnia insunt quae putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi atque jucunditas, ut et, quum haec adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod quum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua nec amicitiam neque ullam rem expetendam consequi possumus: ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt quum eos gravis aliquis casus experiri cogit. 85. Quocirca, dicendum est enim saepius, quum judicaveris, diligere oportet; non, quum dilexeris, judicare. Sed quum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis et deligendis et colendis; praeposteris enim utimur consiliis et acta agimus, quod vetamur vetere proverbio. Nam implicati ultro et citro vel usu diuturno vel etiam officiis repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirumpimus.

XXIII. 86. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariae tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quamquam a multis ipsa virtus contemnitur et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat; honores vero quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt ut nihil inanius, nihil esse levius existiment: itemque cetera quae quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, et ii qui ad rem publicam se contulerunt, et ii qui rerum cognitione doctrinaque

delectantur, et ii qui suum negotium gerunt otiosi, postremo ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. 87. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitas amicitia, nec ullam aetatis degendae rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam si quis asperitate ea est et immanitate naturae congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus, tamen is pati non possit ut non anquirat aliquem apud quem evomat virus acerbitatis suae. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum quas natura desiderat abundantiam et copiam hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? 88. Verum ergo illud est quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi ab aliis senibus auditum: si quis in caelum ascendisset naturamque mundi et pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quae jucundissima fuisset si aliquem cui narraret habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed quum tot signis eadem natura declaret quid velit, anquirat, desideret, obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea quae ab ea monemur audimus. Est enim varius et multiplex usus amicitiae, multaeque causae suspicionum offensionumque dantur, quas tum evitare tum elevare tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia et fides retineatur; nam et monendi amici saepe sunt et objurgandi; et haec accipienda amice quum benevole fiunt. 89. Sed nescio quomodo verum est quod in Andria familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium, quod

est venenum amicitiae; sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens praecipitem amicum ferri sinit; maxima autem culpa in eo qui et veritatem aspernatur et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est, primum, ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat; in obsequio autem, quoniam Terentiano verbo lubenter utimur, comitas adsit, assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quae non modo amico sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. 90. Cujus autem aures veritati clausae sunt ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa: melius de quibusdam acerbos inimicos mereri quam eos amicos qui dulces videantur; illos verum saepe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii qui monentur eam molestiam quam debent capere non capiunt, eam capiunt qua debent vacare. Peccasse enim se non anguntur; objurgari moleste ferunt; quod contra oportebat delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. 91. Ut igitur et monere et moneri proprium est verae amicitiae, et alterum libere facere non aspere, alterum patienter accipere non repugnanter, sic habendum est nullam in amicitiis pestem esse majorem quam adulationem, blanditiam, assentationem: quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. 92. Quum autem omnium rerum simulatio vitiosa est, tollit enim judicium veri idque adulterat, tum amicitiae repugnat maxime; delet enim veritatem sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam quum amicitiae vis sit in eo ut unus quasi animus fiat ex pluribus, qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque unus animus erit idemque semper sed varius, commutabilis, multiplex? 93. Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis; nego: ait; aio: postremo imperavi egomet mihi
Omnia assentari:

ut ait idem Terentius, sed ille in Gnathonis persona: quod amici genus adhibere omnino levitatis est. 94. Multi autem Gnathonum similes quum sint loco, fortuna, fama superiores, horum est assentatio molesta, quum ad vanitatem accessit auctoritas. 95. Secerni autem blandus amicus a vero et internosci tam potest adhibita diligentia quam omnia fucata et simulata a sinceris atque veris. Contio quae ex imperitissimis constat, tamen judicare solet quid intersit inter popularem, id est, assentatorem et levem civem, et inter constantem, severum, et gravem. 96. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures contionis, quum ferret legem de tribunis plebis reficiendis. Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales, fuit gravitas, quanta in oratione majestas, ut facile ducem populi Romani non comitem diceres. Sed adfuistis, et est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque ut ad me redeam, meministis Q. Maximo fratre Scipionis et L. Mancino consulibus quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur, atque is primus instituit in forum versus agere cum populo; tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile vincebat. Atque id actum est praetore me quinquennio ante quam consul sum factus. Ita re magis quam summa auctoritate causa illa defensa est.

XXVI. 97. Quod si in scena, id est, in contione, in qua rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum et illustratum est, quid in amicitia fieri oportet quae tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, apertum pectus videas tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne amare quidem aut amari, quum id quam vere fiat ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest nisi ei qui eam recipit atque ea delectatur. Ita fit ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur et se maxime ipse delectet. 98. Omnino est amans sui virtus; optime

enim se ipsa novit quamque amabilis sit intelligit; ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi praediti esse quam videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad ipsorum voluntatem sermo quum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur haec amicitia, quum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comoediis assentatio faceta nobis videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat respondere, magnas; ingentes, inquit. Semper auget assentator id quod is cujus ad voluntatem dicitur vult esse magnum. 99. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valet qui ipsi illam allectant atque invitant, tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt ut animum advertant ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille et occultus ne se insinuet studiose cavendum est. Nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando saepe assentetur, et litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus vincique se patiatur, ut is qui illusus sit plus vidisse videatur. Quid autem turpius quam illudi? Quod ne accidat cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris atque emunxeris lautissime.

100. Haec enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium, de hac dico sapientia quae videtur in hominem cadere posse, ad leves amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus eaque ipsa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni et tu Q. Muci, et conciliat amicitias et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia, quae quum se extulit et ostendit lumen suum et idem adspexit agnovitque in alio, ad id se admovet

vicissimque accipit illud quod in altero est, ex quo exardescit sive amor sive amicitia. Utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est nisi eum ipsum diligere quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita, quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. 101. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. Haec etiam magis elucet inter aequales ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut in vestra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae ut alia aetas oriatur [ex alia], maxime quidem optandum est ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. 102. Sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper aliqui anquirendi sunt quos diligamus et a quibus diligamur: caritate enim benevolentiaque sublata omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet; virtutem enim amavi illius viri quae exstincta non est. Nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. 103. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna aut natura tribuit, nihil habeo quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de re publica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse quod nollem. Una domus erat, idem victus isque communis; neque militia solum sed etiam peregrinationes rusticationesque communes. 104. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi, in quibus remoti ab oculis populi omne otiosum tempus

contrivimus? Quarum rerum recordatio et memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec illa exstincta sunt aluntur que potius et augentur cogitatione et memoria; et si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi aetas ipsa solatium, diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem brevia tolerabilia esse debent etiam si magna sunt. Haec habui de amicitia quae dicerem. Vos autem hortor ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putetis.

vicissimque accipit illud quod in altero est, ex quo exardescit sive amor sive amicitia. Utrumque enim dictum est ab amando; amare autem nihil aliud est nisi eum ipsum diligere quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita, quae tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. 101. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. Haec etiam magis elucet inter aequales ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut in vestra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae ut alia aetas oriatur [ex alia], maxime quidem optandum est ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. 102. Sed quoniam res humanae fragiles caducaeque sunt, semper aliqui anquirendi sunt quos diligamus et a quibus diligamur: caritate enim benev
lentiaque sublata omnis est e vita sublata jucundi
Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus,
tamen semperque vivet; virtutem enim amavi illi
quae exstincta non est. Nec mihi soli versatu
oculos, qui illam semper in manibus habui, se
posteris erit clara et insignis. Nemo
aut spe majora suscipiet qui si
atque imaginem propon
omnibus rebus quas m
nihil habeo quod cu
rare. In
rerum
lect
o

contrivimus? Quarum rerum recordatio et memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec illa exstincta sunt aluntur que potius et augentur cogitatione et memoria; et si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi aetas ipsa solatium, diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum; omnia autem brevia tolerabilia esse debent etiam si magna sunt. Haec habui de amicitia quae dicerem. Vos autem hortor ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putetis.

EPISTOLA AD QUINTUM FRATREM.

(Ad Q. Fratrem, Lib. i. Ep. 1.)

MARCUS Q. FRATRI S.

I. 1. Etsi non dubitabam quin hanc epistolam multi nuntii, fama denique esset ipsa sua celeritate superatura, tuque ante ab aliis auditurus esses annum tertium accessisse desiderio nostro et labori tuo; tamen existimavi a me quoque tibi hujus molestiae nuntium perferri oportere. Nam superioribus litteris non unis sed pluribus, quum jam ab aliis desperata res esset, tamen tibi ego spem maturae decessionis afferebam, non solum ut quam diutissime te jucunda opinione oblectarem, sed etiam quia tanta adhibebatur et a nobis et a praetoribus contentio ut rem posse confici non differem. 2. Nunc quoniam ita accidit ut neque praetores suis opibus neque nos nostro studio quidquam proficere possemus, est omnino difficile non graviter id ferre; sed tamen nostros animos maximis in rebus et gerendis et sustinendis exercitatos frangi et debilitari molestia non oportet. Et quoniam ea molestissime ferre homines debent quae ipsorum culpa contractâ sunt, est quiddam in hac re mihi molestius ferendum quam tibi. Factum est enim mea culpa, contra quam tu mecum et proficiscens et per litteras egeras, ut priore anno non succederetur. Quod ego, dum saluti sociorum consulo, dum impudentiae nonnullorum negotiatorum resisto, dum nostram gloriam tua virtute augeri expeto, feci non sapienter, praesertim quum id commiserim ut ille alter annus etiam tertium posset adducere. 3. Quod quoniam peccatum meum esse confiteor, est sapientiae atque humanitatis tuae curare et perficere ut hoc minus sapienter a me provisum diligentia tua corrigatur. Ac si te ipse vehementius ad omnes partes

bene audiendi excitaris, non ut cum aliis sed ut tecum jam ipse certes; si omnem tuam mentem, curam, cogitationem ad excellentem in omnibus rebus laudis cupiditatem incitaris, mihi crede, unus annus additus labori tuo multorum annorum laetitiam nobis, gloriam vero etiam posteris nostris afferet. 4. Quapropter hoc te primum rogo ne contrahas ac demittas animum, neve te obrui tamquam fluctu sic magnitudine negotii sinas; contraque erigas ac resistas sive etiam ultro occurras negotiis. Neque enim ejusmodi partem rei publicae geris in qua fortuna dominetur, sed in qua plurimum ratio possit et diligentia. Quod si tibi bellum aliquod magnum et periculosum administranti prorogatum imperium viderem, tremerem animo, quod eodem tempore esse intelligerem etiam fortunae potestatem in nos prorogatam. 5. Nunc vero ea pars tibi rei publicae commissa est in qua aut nullam aut perexiguam partem fortuna tenet, et quae mihi tota in tua virtute ac moderatione animi posita esse videatur. Nullas, ut opinor, insidias hostium, nullam praelii dimicationem, nullam defectionem sociorum, nullam inopiam stipendii aut rei frumentariae, nullam seditionem exercitus pertimescimus; quae persaepe sapientissimis viris acciderunt ut, quemadmodum gubernatores optimi vim tempestatis, sic illi fortunae impetum superare non possent. Tibi data est summa pax, summa tranquillitas, ita tamen ut ea dormientem gubernatorem vel obruere, vigilantem etiam delectare possit. 6. Constat enim ea provincia primum ex eo genere sociorum quod est ex hominum omni genere humanissimum: deinde ex eo genere civium, qui aut quod publicani sunt nos summa necessitudine attingunt, aut quod ita negotiantur ut locupletes sint nostri consulatus beneficio se incolumes fortunas habere arbitrantur.

II. 7. At enim inter hos ipsos exsistunt graves controversiae, multae nascuntur injuriae, magnae contentiones consequuntur. Quasi vero ego id putem non te aliquantum negotii sustinere. Intelligo permagnum esse negotium et maximi consilii; sed memento consilii me hoc esse negotium magis aliquanto quam fortunae

putare. Quid est enim negotii continere eos quibus praesis, si te ipse contineas? Id autem sit magnum et difficile ceteris, sicut est difficillimum: tibi et fuit hoc semper facillimum et vero esse debuit, cujus natura talis est ut etiam sine doctrina videatur moderata esse potuisse; ea autem adhibita doctrina est quae vel vitiosissimam naturam excolere possit. Tu quum pecuniae, quum voluptati, quum omnium rerum cupiditati resistes ut facis, erit, credo, periculum ne improbum negotiatorem, paullo cupidiorem publicanum comprimere non possis. Nam Graeci quidem sic te ita viventem intuebuntur ut quendam ex annalium memoria aut etiam de caelo divinum hominem esse in provinciam delapsum putent. 8. Atque haec nunc, non ut facias sed ut te facere et fecisse gaudeas, scribo. Praeclarum est enim summo cum imperio fuisse in Asia triennium sic ut nullum te signum, nulla pictura, nullum vas, nulla vestis, nullum mancipium, nulla forma cujusquam, nulla conditio pecuniae, quibus rebus abundat ista provincia, ab summa integritate continentiaque deduxerit. 9. Quid autem reperiri tam eximium aut tam expetendum potest quam istam virtutem, moderationem animi, temperantiam non latere in tenebris neque esse abditam, sed in luce Asiae, in oculis clarissimae provinciae, atque in auribus omnium gentium ac nationum esse positam? non itineribus tuis perterreri homines? non sumptu exhauriri? non adventu commoveri? esse quocunque veneris et publice et privatim maximam laetitiam, quum urbs custodem non tyrannum, domus hospitem non expilatorem recepisse videatur?

III. 10. His autem in rebus jam te usus ipse profecto erudivit nequaquam satis esse ipsum has te habere virtutes, sed esse circumspiciendum diligenter ut in hac custodia provinciae non te unum sed omnes ministros imperii tui sociis et civibus et rei publicae praestare videare. Quamquam legatos habes eos qui ipsi per se habituri sint rationem dignitatis suae, de quibus honore et dignitate et aetate praestat Tubero, quem ego arbitror, praesertim quum scribat historiam, multos ex suis annalibus posse deligere quos velit et possit imitari:

Allienus autem noster est quum animo et benevolentia tum vero etiam imitatione vivendi. Nam quid ego de Gratidio dicam? quem certo scio ita laborare de existimatione sua ut propter amorem in nos fraternum etiam de nostra laboret. 11. Quaestorem habes non tuo judicio delectum sed eum quem sors dedit. Hunc oportet et sua sponte esse moderatum, et tuis institutis ac praeceptis obtemperare. Quorum si quis forte esset sordidior, ferres eatenus quoad per se negligeret eas leges quibus esset adstrictus; non ut ea potestate quam tu ad dignitatem permisisses ad quaestum uteretur. Neque enim mihi sane placet, praesertim quum hi mores tantum jam ad nimiam lenitatem et ad ambitionem incubuerint, scrutari te omnes sordes, excutere unum quemque eorum, sed quanta sit in quoque fides, tantum cuique committere. Atque inter hos, eos quos tibi comites et adjutores negotiorum publicorum dedit ipsa res publica, dumtaxat finibus iis praestabis quos ante praescripsi.

IV. 12. Quos vero aut ex domesticis convictionibus, aut ex necessariis apparitionibus tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte praetoris appellari solent, horum non modo facta sed etiam dicta omnia praestanda nobis sunt. Sed habes eos tecum quos possis recte facientes facile diligere; minus consulentes existimationi tuae facillime coercere; a quibus rudis quum esses videtur potuisse tua liberalitas decipi: nam ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur: nunc vero tertius hic annus habeat integritatem eandem quam superiores, cautiorem etiam ac diligentiorem. 13. Sint aures tuae quae id quod audiunt existimentur audire, non in quas ficte et simulate quaestus causa insusurretur. Sit anulus tuus non ut vas aliquod sed tamquam ipse tu; non minister alienae voluntatis sed testis tuae. Accensus sit eo numero quo eum majores nostri esse voluerunt, qui hoc non in beneficii loco sed in laboris ac muneris non temere nisi libertis suis deferebant; quibus illi quidem non multo secus ac servis imperabant. Sit lictor non suae sed tuae lenitatis apparitor; majoraque praeferant fasces illi ac secures

dignitatis insignia quam potestatis. Toti denique sit provinciae cognitum tibi omnium quibus praesis salutem, liberos, famam, fortunas esse carissimas. Denique haec opinio sit, non modo iis qui aliquid acceperint sed iis etiam qui dederint te inimicum, si id cognoveris, futurum. Neque vero quisquam dabit, quum erit hoc perspectum, nihil per eos qui simulant se apud te multum posse abs te solere impetrari. 14. Nec tamen haec oratio mea est ejusmodi ut te in tuos aut durum esse nimium aut suspiciosum velim. Nam si quis est eorum, qui tibi biennii spatio numquam in suspicionem avaritiae venerit, ut ego Caesium et Chaerippum et Labeonem et audio et, quia cognovi, existimo, nihil est quod non et iis et si quis est alius ejusdemmodi et committi et credi rectissime putem. Sed si quis est in quo jam offenderis, de quo aliquid senseris, huic nihil credideris, nullam partem existimationis tuae commiseris.

V. 15. In provincia vero ipsa, si quem es nactus qui in tuam familiaritatem penitus intrarit, qui nobis ante fuerit ignotus, huic quantum credendum sit vide; non quin possint multi esse provinciales viri boni; sed hoc sperare licet, judicare periculosum est. Multis enim simulationum involucris tegitur et quasi velis quibusdam obtenditur unius cujusque natura: frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur; oratio vero saepissime. Quamobrem qui potes reperire ex eo genere hominum, qui pecuniae cupiditate adducti careant iis rebus omnibus, a quibus nos divulsi esse non possumus, te autem alienum hominem ament ex animo ac non sui commodi causa simulent? Mihi quidem permagnum videtur; praesertim si iidem homines privatum non fere quemquam, praetores semper omnes amant. Quo ex genere si quem forte tui cognosti amantiorem, fieri enim potuit, quam temporis, hunc vero ad tuum numerum libenter adscribito: sin autem id non perspicies, nullum genus erit in familiaritate cavendum magis, propterea quod et omnes vias pecuniae norunt et omnia pecuniae causa faciunt, et quicum victuri non sunt, ejus existimationi consulere non curant. 16. Atque etiam e Graecis

ipsis diligenter cavendae sunt quaedam familiaritates, praeter hominum perpaucorum, si qui sunt vetere Graecia digni. Sic vero fallaces sunt permulti et leves et diuturna servitute ad nimiam assentationem eruditi. Quos ego universos adhiberi liberaliter, optimum quemque hospitio amicitiaque conjungi dico oportere: nimiae familiaritates eorum neque tam fideles sunt, non enim audent adversari nostris voluntatibus, et [vero] invident non nostris solum verum etiam suis.

VI. 17. Jam qui in ejusmodi rebus in quibus vereor etiam ne durior sim cautus esse velim ac diligens, quo me animo in servis esse censes? quos quidem quum omnibus in locis tum praecipue in provinciis regere debemus. Quo de genere multa praecipi possunt; sed hoc et brevissimum est et facillime teneri potest, ut ita se gerant in istis Asiaticis itineribus ut si iter Appia via faceres, neve interesse quidquam putent utrum Trallis an Formias venerint. Ac si quis est ex servis egregie fidelis, sit in domesticis rebus et privatis: quae res ad officium imperii tui atque ad aliquam partem rei publicae pertinebunt, de iis rebus ne quid attingat. Multa enim quae recte committi servis fidelibus possunt, tamen sermonis et vituperationis vitandae causa committenda non sunt. 18. Sed nescio quo pacto ad praecipiendi rationem delapsa est oratio mea, quum id mihi propositum initio non fuisset. Quid enim ei praecipiam quem ego in hoc praesertim genere intelligam prudentia non esse inferiorem quam me, usu vero etiam superiorem? Sed tamen si ad ea quae faceres auctoritas accederet mea, tibi ipsa illa putavi fore jucundiora. Quare sint haec fundamenta dignitatis tuae; tua primum integritas et continentia: deinde omnium qui tecum sunt pudor: delectus in familiaritatibus et provincialium hominum et Graecorum percautus et diligens: familiae gravis et constans disciplina. 19. Quae quum honesta sint in his privatis nostris quotidianisque rationibus, in tanto imperio, tam depravatis moribus, tam corruptrice provincia, divina videantur necesse est. Haec institutio atque haec disciplina potest sustinere in rebus statuendis et decernendis eam severitatem qua tu in iis rebus usus

es ex quibus nonnullas simultates cum magna mea laetitia susceptas habemus. Nisi forte me Paconii nescio cujus hominis ne Graeci quidem ac Mysii aut Phrygis potius querelis moveri putas; aut Tuscenii hominis furiosi ac sordidi vocibus, cujus tu ex impurissimis faucibus inhonestissimam cupiditatem eripuisti summa cum aequitate.

VII. 20. Haec et cetera plena severitatis, quae statuisti in ista provincia, non facile sine summa integritate sustineremus. Quare sit summa in jure dicundo severitas, dummodo ea ne varietur gratia, sed conservetur aequabilis. Sed tamen parvi refert abs te ipso jus dici aequabiliter et diligenter, nisi idem ab iis fiet quibus tu ejus muneris aliquam partem concesseris. Ac mihi quidem videtur non sane magna varietas esse negotiorum in administranda Asia, sed ea tota jurisdictione maxime sustineri. In qua scientiae praesertim provincialis ratio ipsa expedita est: constantia est adhibenda et gravitas quae resistat non solum gratiae verum etiam suspicioni. 21. Adjungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disputando diligentia. His rebus nuper C. Octavius jucundissimus fuit, apud quem primus lictor quievit, tacuit accensus; quoties quisque voluit dixit et quam voluit diu. Quibus ille rebus fortasse nimis lenis videretur, nisi haec lenitas illam severitatem tueretur. Cogebantur Sullani homines quae per vim et metum abstulerant reddere. Qui in magistratibus injuriose decreverant, eodem ipsis privatis erat jure parendum. Haec illius severitas acerba videretur, nisi multis condimentis humanitatis mitigaretur. 22. Quod si haec lenitas grata Romae est, ubi tanta arrogantia est, tam immoderata libertas, tam infinita hominum licentia, denique tot magistratus, tot auxilia, tanta vis [populi], tanta Senatus auctoritas; quam jucunda tandem praetoris comitas in Asia potest esse, in qua tanta multitudo civium, tanta sociorum, tot urbes, tot civitates unius hominis nutum intuentur; ubi nullum auxilium est, nulla conquestio, nullus Senatus, nulla contio? Quare quum permagni hominis est et quum ipsa natura moderati tum vero etiam doctrina atque

optimarum artium studiis eruditi, sic se adhibere in tanta potestate ut nulla alia potestas ab iis quibus is praesit desideretur.

VIII. 23. Cyrus ille a Xenophonte non ad historiae fidem scriptus sed ad effigiem justi imperii, cujus summa gravitas ab illo philosopho cum singulari comitate conjungitur,—quos quidem libros non sine causa noster ille Africanus de manibus ponere non solebat, nullum est enim praetermissum in iis officium diligentis et moderati imperii:—eaque si sic coluit ille qui privatus futurus numquam fuit, quonam modo retinenda sunt iis quibus imperium ita datum est ut redderent, et ab iis legibus datum est ad quas revertendum est? 24. Ac mihi quidem videntur huc omnia esse referenda iis qui praesunt aliis, ut ii qui erunt in eorum imperio sint quam beatissimi: quod tibi et esse antiquissimum, et ab initio fuisse ut primum Asiam attigisti, constante fama atque omnium sermone celebratum est. Est autem non modo ejus qui sociis et civibus, sed etiam ejus qui servis, qui mutis pecudibus praesit, eorum quibus praesit commodis utilitatique servire. 25. Cujus quidem generis constare inter omnes video abs te summam adhiberi diligentiam: nullum aes alienum novum contrahi civitatibus: vetere autem magno et gravi multas abs te esse liberatas: urbes complures dirutas ac paene desertas, in quibus unam Ioniae nobilissimam, alteram Cariae, Samum et Halicarnassum, per te esse recreatas: nullas esse in oppidis seditiones, nullas discordias: provideri abs te ut civitates optimatium consiliis administrentur: sublata Mysiae latrocinia: caedes multis locis repressas: pacem tota provincia constitutam: neque solum illa itinerum atque agrorum, sed multo etiam plura et majora oppidorum et fanorum furta et latrocinia esse depulsa: remotam a fama et a fortunis et ab otio locupletium illam acerbissimam ministram praetorum avaritiae calumniam: sumptus et tributa civitatum ab omnibus qui earum civitatum fines incolant tolerari aequabiliter: facillimos esse aditus ad te: patere aures tuas querelis omnium: nullius inopiam ac solitudinem non modo illo populari accessu ac tribunali, sed

ne domo quidem et cubiculo esse exclusam tuo; toto denique [in] imperio nihil acerbum esse, nihil crudele, atque omnia plena clementiae, mansuetudinis, humanitatis.

IX. 26. Quantum vero illud est beneficium tuum, quod iniquo et gravi vectigali aedilicio cum magnis nostris simultatibus Asiam liberasti. Etenim si unus homo nobilis queritur palam te quod edixeris, NE AD LUDOS PECUNIAE DECERNERENTUR, H-S CC sibi eripuisse, quanta tandem pecunia penderetur, si omnium nomine quicumque Romae ludos facerent quod erat jam institutum erogaretur? Quamquam has querelas hominum nostrorum illo consilio oppressimus, quod in Asia nescio quonam modo Romae quidem non mediocri cum admiratione laudatur, quod—quum ad templum monumentumque nostrum civitates pecunias decrevissent, quumque id et pro meis magnis meritis et pro tuis maximis beneficiis summa sua voluntate fecissent, nominatimque lex exciperet UT AD TEMPLUM MONUMENTUM-[QUE] CAPERE LICERET, quumque id quod dabatur non esset interiturum, sed in ornamentis templi futurum, ut non mihi potius quam populo Romano ac Diis immortalibus datum videretur—tamen id in quo erat dignitas, erat lex, erat eorum qui faciebant voluntas, accipiendum non putavi, quum aliis de causis tum etiam ut animo aequiore ferrent ii quibus nec deberetur nec liceret. 27. Quapropter incumbe toto animo et studio omni in eam rationem qua adhuc usus es, ut eos quos tuae fidei potestatique Senatus populusque Romanus commisit et credidit diligas, et omni ratione tueare ut esse quam beatissimos velis. Quod si te sors Afris aut Hispanis aut Gallis praefecisset, immanibus ac barbaris nationibus, tamen esset humanitatis tuae consulere eorum commodis et utilitati salutique servire. Quum vero ei generi hominum praesimus, non modo in quo ipsa sit sed etiam a quo ad alios pervenisse putetur humanitas, certe iis eam potissimum tribuere d emus a quibus accepimus. 28. Non enim me hoc jam dicere pudebit, praesertim in ea vita atque in iis rebus gestis in quibus non potest residere inertiae aut levitatis ulla suspicio, nos ea quae consecuti sumus iis studiis et

artibus esse adeptos, quae sint nobis Graeciae monumentis disciplinisque traditae. Quare praeter communem fidem quae omnibus debetur, praeterea nos isti hominum generi praecipue debere videmur, ut quorum praeceptis sumus eruditi apud eos ipsos quod ab iis didicerimus velimus expromere.

X. 29. Atque ille quidem princeps ingenii et doctrinae Plato tum denique fore beatas res publicas putavit, si aut docti ac sapientes homines eas regere coepissent, aut ii qui regerent omne suum studium in doctrina ac sapientia collocassent. Hanc conjunctionem videlicet potestatis ac sapientiae saluti censuit civitatibus esse posse. Quod fortasse aliquando universae rei publicae nostrae, nunc quidem profecto isti provinciae contigit, ut is in ea summam potestatem haberet cui in doctrina, cui in virtute atque humanitate percipienda plurimum a pueritia studii fuisset et temporis. 30. Quare cura ut hic annus qui ad laborem tuum accessit idem ad salutem Asiae prorogatus esse videatur; quoniam[que] in te retinendo fuit Asia felicior quam nos in deducendo, perfice ut laetitia provinciae desiderium nostrum leniatur. Etenim si in promerendo ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud scio an nemini, fuisti omnium diligentissimus, multo majorem in his honoribus tuendis adhibere diligentiam debes. 31. Equidem de isto genere honorum quid sentirem scripsi ad te ante. Semper eos putavi, si vulgares essent, viles; si temporis causa constituerentur, leves; si vero, id quod ita factum est, meritis tuis tribuerentur, existimabam multam tibi in iis honoribus tuendis operam esse ponendam. Quare quoniam in istis urbibus cum summo imperio et potestate versaris, in quibus tuas virtutes consecratas et in deorum numero collocatas vides, in omnibus rebus quas statues, quas decernes, quas ages, quid tantis hominum opinionibus, tantis de te judiciis, tantis honoribus debeas, cogitabis. Id autem erit ejusmodi ut consulas omnibus, ut medeare incommodis hominum, provideas saluti, ut te parentem Asiae et dici et haberi velis.

XI. 32. Atque huic tuae voluntati ac diligentiae

difficultatem magnam afferunt publicani, quibus si adversamur, ordinem de nobis optime meritum et per nos cum re publica conjunctum et a nobis et a re publica dijungemus. Sin autem omnibus in rebus obsequemur, funditus eos perire patiemur quorum non modo saluti sed etiam commodis consulere debemus. Haec est una, si vere cogitare volumus, in toto imperio tuo difficultas. Nam esse abstinentem, continere omnes cupiditates, suos coercere, juris aequabilem tenere rationem, facilem se in rebus cognoscendis, in hominibus audiendis admittendisque praebere, praeclarum magis est quam difficile. Non est enim positum in labore aliquo sed in quadam inductione animi atque voluntate. 33. Illa causa publicanorum quantam acerbitatem afferat sociis intelleximus ex civibus, qui nuper in portoriis Italiae tollendis non tam de portorio quam de nonnullis injuriis portitorum querebantur. Quare non ignoro quid sociis accidat in ultimis terris, quum audierim in Italia querelas civium. Hic te ita versari ut et publicanis satisfacias, praesertim publicis male redemptis, et socios perire non sinas, divinae cujusdam virtutis esse videtur, id est, tuae. Ac primum Graecis id quod acerbissimum est quod sunt vectigales non ita acerbum videri debet, propterea quod sine imperio populi Romani suis institutis per se ipsi ita fuerunt. Nomen autem publicani aspernari non possunt, qui pendere ipsi vectigal sine publicano non potuerunt, quod iis aequaliter Sulla discripserat. Non esse autem leniores in exigendis vectigalibus Graecos quam nostros publicanos hinc intelligi potest, quod Caunii nuper, omnesque ex insulis quae erant ab Sulla Rhodiis attributae, confugerunt ad Senatum, nobis ut potius vectigal quam Rhodiis penderent. Quare nomen publicani neque ii debent horrere qui semper vectigales fuerunt; neque ii aspernari qui per se pendere vectigal non potuerunt; neque ii recusare qui postulaverunt. 34. Simul et illud Asia cogitet nullam a se neque belli externi neque domesticarum discordiarum calamitatem abfuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperium quum retineri sine vectigalibus nullo modo possit, aequo

animo parte aliqua suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimat atque otium.

XII. 35. Quod si genus ipsum et nomen publicani non iniquo animo sustinebunt, poterunt iis consilio et prudentia tua reliqua videri mitiora. Possunt in pactionibus faciendis non legem spectare censoriam sed potius commoditatem conficiendi negotii et liberationem molestiae. Potes etiam tu id facere, quod et fecisti egregie et facis, ut commemores quanta sit in publicanis dignitas, quantum nos illi ordini debeamus, ut remoto imperio ac vi potestatis et fascium publicanos cum Graecis gratia atque auctoritate conjungas. Sed et ab iis de quibus optime tu meritus es et qui tibi omnia debent hoc petas, ut facilitate sua nos eam necessitudinem quae est nobis cum publicanis obtinere et conservare patiantur. 36. Sed quid ego te haec hortor, quae tu non modo facere potes tua sponte sine cujusquam praeceptis, sed etiam magna jam ex parte perfecisti? Non enim desistunt nobis agere quotidie gratias honestissimae et maximae societates, quod quidem mihi idcirco jucundius est, quod idem faciunt Graeci. Difficile est autem ea quae commodis, utilitate et prope natura diversa sunt, voluntate conjungere. At ea quidem, quae supra scripta sunt, non ut te instituerem scripsi, neque enim prudentia tua cujusquam praecepta desiderat, sed me in scribendo commemoratio tuae virtutis delectavit: quamquam in his litteris longior fui quam aut vellem aut quam me putavi fore.

XIII. 37. Unum est quod tibi ego praecipere non desinam, neque te patiar, quantum erit in me, cum exceptione laudari. Omnes enim qui istinc veniunt, ita de tua virtute, integritate, humanitate commemorant, ut in tuis summis laudibus excipiant unam iracundiam. Quod vitium quum in hac privata quotidianaque vita levis esse animi atque infirmi videtur, tum vero nihil est tam deforme quam ad summum imperium etiam acerbitatem naturae adjungere. Quare illud non suscipiam ut, quae de iracundia dici solent a doctissimis hominibus, ea nunc tibi exponam, quum et nimis longus esse nolim et ex multorum scriptis ea facile possis cognoscere: illud

quod est epistolae proprium, ut is ad quem scribitur de iis rebus quas ignorat certior fiat, praetermittendum esse non puto. 38. Sic ad nos omnes fere deferunt, nihil quum absit iracundia te fieri posse jucundius; sed quum te alicujus improbitas perversitasque commoverit, sic te animo incitari ut ab omnibus tua desideretur humanitas. Quare quoniam in eam rationem vitae nos non tam cupiditas quaedam gloriae quam res ipsa ac fortuna deduxit, ut sempiternus sermo hominum de nobis futurus sit, caveamus, quantum efficere et consequi possumus, ut ne quod in nobis insigne vitium fuisse dicatur. Neque ego nunc hoc contendo, quod fortasse quum in omni natura tum jam in nostra aetate difficile est, mutare animum, et si quid est penitus insitum moribus id subito evellere; sed te illud admoneo ut, si hoc plene vitare non potes, quod ante occupatur animus ab iracundia quam providere ratio potuit ne occuparetur, ut te ante compares quotidieque meditere resistendum esse iracundiae; quumque ea maxime animum moveat, tum tibi esse diligentissime linguam continendam, quae quidem mihi virtus non interdum minor videtur quam omnino non irasci. Nam illud est non solum gravitatis sed nonnumquam etiam lentitudinis: moderari vero et animo et orationi, quum sis iratus, aut etiam tacere et tenere in sua potestate motum animi et dolorem, etsi non est perfectae sapientiae, tamen est non mediocris ingenii. 39. Atque in hoc genere multo te esse jam commodiorem mitioremque nuntiant. Nullae tuae vehementiores animi concitationes, nulla maledicta ad nos, nullae contumeliae perferuntur; quae quum abhorrent a litteris, ab humanitate, tum vero contraria sunt imperio ac dignitati. Nam si implacabiles iracundiae sint, summa est acerbitas: sin autem exorabiles, summa levitas: quae tamen ut in malis acerbitati anteponenda est.

XIV. 40. Sed quoniam primus annus habuit de hac reprehensione plurimum sermonis, credo propterea quod tibi hominum injuriae, quod avaritiae, quod insolentia praeter opinionem accidebat et intolerabilis videbatur; secundus autem multo lenior, quod et consuetudo, et

ratio, et ut ego arbitror, meae quoque litterae te patientiorem lenioremque fecerunt: tertius annus ita debet esse emendatus, ut ne minimam quidem rem quisquam possit ullam reprehendere. 41. Ac jam hoc loco non hortatione neque praeceptis, sed precibus tecum fraternis ago, totum ut animum, curam, cogitationemque tuam ponas in omnium laude undique colligenda. Quod si in mediocri statu sermonis ac praedicationis nostrae res essent, nihil abs te eximium, nihil praeter aliorum consuetudinem postularetur. Nunc vero propter earum rerum in quibus versati sumus splendorem et magnitudinem, nisi summam laudem ex ista provincia assequimur, vix videmur summam vituperationem posse vitare. Ea nostra ratio est ut omnes boni quum faveant, tum etiam omnem a nobis diligentiam virtutemque et postulent et exspectent, omnes autem improbi quod cum iis bellum sempiternum suscepimus, vel minima re ad reprehendendum contenti esse videantur. 42. Quare quoniam ejusmodi theatrum est [totius], celebritate refertissimum, magnitudine amplissimum, judicio eruditissimum, natura autem ita resonans ut usque Romam significationes vocesque referantur, contende, quaeso, atque elabora non modo ut his rebus dignus fuisse sed etiam ut illa omnia tuis artibus superasse videare.

XV. 43. Et quoniam mihi casus urbanam in magistratibus administrationem rei publicae, tibi provincialem dedit, si mea pars nemini cedit, fac ut tua ceteros vincat. Simul et illud cogita, nos non de reliqua et sperata gloria jam laborare, sed de parta dimicare; quae quidem non tam expetenda nobis fuit quam tuenda est. Ac si mihi quidquam esset abs te separatum, nihil amplius desiderarem hoc statu qui mihi jam partus est. Nunc vero sic res sese habet ut, nisi omnia tua facta atque dicta nostris rebus istinc respondeant, ego me tantis meis laboribus tantisque periculis, quorum tu omnium particeps fuisti, nihil consecutum putem. Quod si ut amplissimum nomen consequeremur unus praeter ceteros adjuvisti, certe idem ut id retineamus praeter ceteros elaborabis. Non est tibi his solis utendum existima-

tionibus ac judiciis qui nunc sunt hominum, sed iis etiam qui futuri sunt: quamquam illorum erit verius judicium obtrectatione et malevolentia liberatum. 44. Denique illud etiam debes cogitare, non te tibi soli gloriam quaerere, quod si esset, tamen non negligeres, praesertim quum amplissimis monumentis consecrare voluisses memoriam nominis tui; sed ea tibi est communicanda mecum, prodenda liberis nostris. In quo cavendum est ne, si negligentior fueris, non solum tibi parum consuluisse sed etiam tuis invidisse videaris.

XVI. 45. Atque haec non eo dicuntur ut te oratio mea dormientem excitasse sed potius ut currentem incitasse videatur. Facies enim perpetuo quae fecisti, ut omnes aequitatem tuam, temperantiam, severitatem, integritatemque laudent. Sed me quaedam tenet propter singularem amorem infinita in te aviditas gloriae: quamquam illud existimo, quum jam tibi Asia sicut uni cuique sua domus nota esse debeat, quum ad tuam summam prudentiam tantus usus accesserit, nihil esse quod ad laudem attineat quod non tu optime perspicias et tibi non sine cujusquam hortatione in mentem veniat quotidie. Sed ego qui, quum tua lego, te audire, et qui, quum ad te scribo, tecum loqui videor, idcirco et tua longissima quaque epistola maxime delector et ipse in scribendo sum saepe longior. 46. Illud te ad extremum et oro et hortor ut, tamquam poetae boni et actores industrii solent, sic tu in extrema parte et conclusione muneris ac negotii tui diligentissimus sis, ut hic tertius annus imperii tui, tamquam tertius actus, perfectissimus atque ornatissimus fuisse videatur. Id facillime facies, si me, cui semper uni magis quam universis placere voluisti, tecum semper esse putabis, et omnibus iis rebus quas dices ac facies interesse. Reliquum est ut te orem ut valetudini tuae, si me et tuos omnes valere vis, diligentissime servias. Vale.

M. TULLII CICERONIS

EPISTOLARUM LIBRI DUO.

LIB. I.

1. TULLIUS TERENTIAE SUAE S. D.

(XIV. 21. A. U. C. 704.)

S. V. B. E. V. Da operam ut convalescas. Quod opus erit, ut res tempusque postulat, provideas atque administres; et ad me de omnibus rebus quam saepissime literas mittas. Vale.

2. TULLIUS TERENTIAE SUAE S.

(XIV. 8. A. U. C. 704.)

S. V. B. E. E. V. Valetudinem tuam velim cures diligentissime. Nam mihi et scriptum et nunciatum est te in febrim subito incidisse. Quod celeriter me fecisti de Caesaris literis certiorem, fecisti mihi gratum. Item posthac, si quid opus erit, si quid acciderit novi, facies ut sciam. Cura ut valeas. Vale. D. IIII. Nonas Jun.

3. TULLIUS TERENTIAE SUAE S. D.

(XIV. 12. A. U. C. 706.)

Quod nos in Italiam salvos venisse gaudes, perpetuo gaudeas velim. Sed perturbati dolore animi magnisque injuriis metuo ne id consilii ceperimus quod non facile explicare possimus. Quare quantum potes adjuva. Quid autem possis mihi in mentem non venit. In viam quod te des hoc tempore nihil est: et longum est iter et non tutum: et non video quid prodesse possis si veneris. Vale. D. prid. Nonas. Novemb. Brundisio.

4. TULLIUS TERENTIAE SUAE S. D.

(XIV. 19. A. U. C. 706.)

In maximis meis doloribus excruciat me valetudo Tulliae nostrae. De qua nihil est quod ad te plura scribam; tibi enim aeque magnae curae esse certo scio. Quod me propius vultis accedere, video ita esse faciendum. Etiam ante fecissem, sed me multa impediverunt quae ne nunc quidem expedita sunt. Sed a Pomponio exspecto literas quas ad me quam primum perferendas cures velim. Da operam ut valeas.

5. TULLIUS S. D. TERENTIAE SUAE.

(XIV. 11. A. U. C. 707.)

S. V. B. E. V. Tullia nostra venit ad me pridie Idus Junias, cujus summa virtute et singulari humanitate graviore etiam sum dolore affectus nostra factum esse negligentia ut longe alia in fortuna esset atque ejus pietas ac dignitas postulabat. Nobis erat in animo Ciceronem ad Caesarem mittere, et cum eo Cn. Salustium. Si profectus erit, faciam te certiorem. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. XVII. Kalendas Quintil.

6. TULLIUS S. D. TERENTIAE.

(XIV. 15. A. U. C. 707.)

Si vales, bene est. Constitueramus, ut ad te antea scripseram, obviam Ciceronem Caesari mittere; sed mutavimus consilium, quia de illius adventu nihil audiebamus. De ceteris rebus, etsi nihil erat novi, tamen quid velimus et quid hoc tempore putemus opus esse ex Sicca poteris cognoscere. Tulliam adhuc mecum teneo. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. XII. Kalendas Quintil.

7. TULLIUS TERENTIAE SUAE S. D.

(XIV. 24. A. U. C. 707.)

S. V. B. E. V. Nos neque de Caesaris adventu neque de literis, quas Philotimus habere dicitur, quidquam adhuc

certi habemus. Si quid erit certi, faciam te statim certiorem. Valetudinem tuam fac ut cures. Vale. III. Idus Sextiles.

8. TULLIUS TERENTIAE SUAE S. D.

(XIV. 23. A. U. C. 707.)

S. V. B. E. V. Redditae mihi tandem sunt a Caesare literae satis liberales; et ipse opinione celerius venturus esse dicitur. Cui utrum obviam procedam an hic eum exspectem, quum constituero, faciam te certiorem. Tabellarios mihi velim quam primum remittas. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. D. pridie Idus Sext.

9. TULLIUS S. D. TERENTIAE SUAE.

(XIV. 22. A. U. C. 707.)

S. V. B. E. V. Nos quotidie tabellarios nostros exspectamus, qui si venerint, fortasse erimus certiores quid nobis faciendum sit, faciemusque te statim certiorem. Valetudinem tuam cura diligenter. Vale. Kalendis Septembribus.

10. TULLIUS S. D. TERENTIAE SUAE.

(XIV. 20. A. U. C. 707.)

In Tusculanum nos venturos putamus aut Nonis aut postridie. Ibi ut sint omnia parata. Plures enim fortasse nobiscum erunt, et ut arbitror diutius ibi commorabimur. Labrum si in balineo non est, ut sit; item cetera quae sunt ad victum et valetudinem necessaria. Vale. Kal. Octobr. de Venusino.

11. TULLIUS TIRONI S.

(XVI. 10. A. U. C. 700.)

Ego vero cupio te ad me venire; sed viam timeo. Gravissime aegrotasti: inedia et purgationibus et vi ipsius morbi consumptus es. Graves solent offensiones esse ex gravibus morbis, si quae culpa commissa est. Jam ad id biduum, quod fueris in via dum in Cumanum venis, accedent continuo ad reditum dies quinque. Ego in Formiano a. d. III. Kalend. esse volo. Ibi te ut firmum offendam, mi Tiro, effice. Literulae meae sive nostrae

tui desiderio oblanguerunt. Hac tamen epistola quam Acastus attulit oculos paullum sustulerunt. Pompeius erat apud me quum haec scribebam, hilare et lubenter. Ei cupienti audire nostra dixi sine te omnia mea muta esse. Tu Musis nostris para ut operas reddas. Nostra ad diem dictam fient. Docui enim te fides ἔτυμον quod haberet. Fac plane ut valeas. Nos adsumus. Vale. XIV. Kal.

12. Q. M. FRATRI S.

(XVI. 16. A. U. C. 700.)

De Tirone, mi Marce, ita te meumque Ciceronem et meam Tulliolam tuumque filium videam, ut mihi gratissimum fecisti, quum eum, indignum illa fortuna, nobis amicum quam servum esse maluisti. Mihi crede, tuis et illius literis perlectis exsilui gaudio, et tibi et ago gratias et gratulor. Si enim mihi Statii fidelitas est tantae voluptati, quanti esse in isto haec eadem bona debent, additis literis, sermonibus, humanitate, quae sunt his ipsis commodis potiora? Amo te omnibus equidem maximis de causis, verum etiam propter hanc vel quod mihi sic ut debuisti nuntiasti. Te totum in literis vidi. Sabini pueris et promisi omnia, et faciam.

13. TULLIUS TIRONI SUO S.

(XVI. 2. A. U. C. 704.)

Non queo ad te nec lubet scribere quo animo sim affectus: tantum scribo et tibi et mihi maximae voluptati fore, si te firmum quam primum videro. Tertio die abs te ad Alyziam accesseramus. Is locus est citra Leucadem stadia cxx. Leucade aut te ipsum aut tuas literas a Marione putabam me accepturum. Quantum me diligis, tantum fac ut valeas, vel quantum a me scis diligi. Nonis Novemb. Alyzia.

14. TULLIUS ET CICERO TIRONI SUO S. D. ET Q. PATER ET FILIUS.

(XVI. 3. A. U. C. 704.)

Nos apud Alyziam, ex quo loco tibi literas ante dederamus, unum diem commorati sumus, quod Quintus nos

consecutus non erat. Is dies fuit Non. Novembr. Inde ante lucem proficiscentes ante diem VIII. Idus Novembr. has literas dedimus. Tu, si nos omnes amas et praecipue me magistrum tuum, confirma te. Ego valde suspenso animo exspecto, primum te scilicet, deinde Marionem cum tuis literis. Omnes cupimus, ego in primis, quam primum te videre, sed, mi Tiro, valentem. Quare nihil properaris; satis quotidie videro, si valebis. Utilitatibus tuis possum carere; te valere tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro. Vale.

15. TULLIUS, ET CICERO, ET Q. Q. TIRONI HUMANISSIMO ET OPTIMO S. P. D.

(XVI. 5. A. U. C. 704.)

Vide quanta sit in te suavitas. Duas horas Thyrei fuimus. Xenomenes hospes tam te diligit quam si vixerit tecum. Is omnia pollicitus est quae tibi essent opus, Facturum puto. Mihi placebat, si firmior esses, ut te Leucadem deportaret, ut ibi te plane confirmares. Videbis quid Curio, quid Lysoni, quid medico placeat. Volebam ad te Marionem remittere, quem, quum meliuscule tibi esset, ad me mitteres: sed cogitavi unas literas Marionem afferre posse, me autem crebras exspectare. Poteris igitur, et facies, si me diligis, ut quotidie sit Acastus in portu. Multi erunt quibus recte literas dare possis, qui ad me libenter perferant. Equidem Patras euntem neminem praetermittam. Ego omnem spem tui diligenter curandi in Curio habeo. Nihil potest illo fieri humanius, nihil nostri amantius. Ei te totum trade. Malo te paullo post valentem quam statim imbecillum videre. Cura igitur nihil aliud nisi ut [tu] valeas: cetera ego curabo. Etiam atque etiam vale. Leucade proficiscens VII. Idus Novemb.

16. TULLIUS ET CICERO ET Q. Q. TIRONI SAL. PLUR. D.

(XVI. 6. A. U. C. 704.)

Tertiam ad te hanc epistolam scripsi eodem die, magis instituti mei tenendi causa quia nactus eram cui darem

quam quo haberem quid scriberem. Igitur illa: quantum me diligis, tantum adhibe in te diligentiae. Ad tua innumerabilia in me officia adde hoc quod mihi erit gratissimum omnium. Quum valetudinis rationem, ut spero, habueris, habeto etiam navigationis. In Italiam euntibus omnibus ad me literas dabis, ut ego euntem Patras neminem praetermitto. Cura, cura te, mi Tiro: quoniam non contigit ut simul navigares, nihil est quod festines; nec quidquam cures nisi ut valeas. Etiam atque etiam vale. VII. Idus Novembr. Actio, vesperi.

17. TULLIUS ET CICERO S. D. TIRONI SUO.

(XVI. 7. A. U. C. 704.)

Septimum jam diem Corcyrae tenebamur. Quintus autem pater et filius Buthroti. Solliciti eramus de tua valetudine mirum in modum, nec mirabamur nihil a te literarum. Iis enim ventis istinc navigatur qui si essent, nos Corcyrae non sederemus. Cura igitur te et confirma: et quum commode et per valetudinem et per anni tempus navigare poteris, ad nos amantissimos tui veni. Nemo nos amat qui te non diligat. Carus omnibus expectatusque venies. Cura ut valeas etiam atque etiam, Tiro noster. Vale. XV. Kalend. Decembr. Corcyra.

18. CICERO F. TIRONI SUO S.

(XVI. 25. A. U. C. 710.)

Etsi justa et idonea usus es excusatione intermissionis literarum tuarum, tamen id ne saepius facias rogo. Nam etsi de re publica rumoribus et nuntiis certior fio, et de sua in me voluntate semper ad me perscribit pater, tamen de quavis minima re scripta a te ad me epistola semper fuit gratissima. Quare quum in primis tuas desiderem literas, noli committere ut excusatione potius expleas officium scribendi quam assiduitate epistolarum. Vale.

19. CICERO SERVIO S.

(XIII. 20. A. U. C. 703.)

Asclapone Patrensi medico utor familiariter, ejusque quum consuetudo mihi jucunda fuit, tum ars etiam,

quam sum expertus in valetudine meorum. In qua mihi quum ipsa scientia, tum etiam fidelitate benevolentiaque satisfecit. Hunc igitur tibi commendo, et a te peto ut des operam ut intelligat diligenter me scripsisse de sese, meamque commendationem usui magno sibi fuisse. Erit id mihi vehementer gratum.

20. CICERO SERVIO S.

(XIII. 25. A. U. C. 708.)

Hegesaratus Larissaeus magnis meis beneficiis ornatus in consulatu meo memor et gratus fuit, meque postea diligentissime coluit. Eum tibi magno opere commendo ut et hospitem meum et familiarem et gratum hominem et virum bonum et principem civitatis suae et tua necessitudine dignissimum. Pergratum mihi feceris, si dederis operam ut is intelligat hanc meam commendationem magnum apud te pondus habuisse.

21. CICERO MEMMIO S.

(XIII. 3. A. U. C. 704.)

A. Fufium unum ex meis intimis, observantissimum studiosissimumque nostri, eruditum hominem et summa humanitate, tuaque amicitia dignissimum, velim ita tractes ut mihi coram recepisti. Tam gratum mihi id erit quam quod gratissimum. Ipsum praeterea summo officio et summa observantia tibi in perpetuum devinxeris.

22. CICERO CORNIFICIO.

(XII. 21. A. U. C. 710.)

C. Anicius, familiaris meus, vir omnibus rebus ornatus, negotiorum suorum causa legatus est in Africam legatione libera. Eum velim rebus omnibus adjuves, operamque des ut quam commodissime sua negotia conficiat; in primisque, quod ei carissimum est, dignitatem ejus tibi commendo: idque a te peto quod ipse in provincia facere sum solitus non rogatus, ut omnibus senatoribus lictores darem; quod idem acceperam et id cognoveram a summis viris factitatum. Hoc igitur, mi Cornifici, facies: ceterisque rebus omnibus ejus dignitati reique, si me amas, consules. Erit id mihi gratissimum. Da operam ut valeas.

23. CICERO CORNIFICIO S.

(xii. 27. A. U. C. 710.)

Sex. Aufidius et observantia qua me colit accedit ad proximos, et splendore equiti Romano nemini cedit. Est autem ita temperatis moderatisque moribus ut summa severitas summa cum humanitate jungatur. Cujus tibi negotia quae sunt in Africa ita commendo ut majore studio magisve ex animo commendare non possim. Pergratum mihi feceris, si dederis operam ut is intelligat meas apud te literas maximum pondus habuisse. Hoc te vehementer, mi Cornifici, rogo.

24. CICERO S. D. CORNIFICIO COLLEGAE.

(xii. 17. A. U. C. 709.)

Grata mihi vehementer est memoria nostri tua quam significasti literis; quam ut conserves, non quo de tua constantia dubitem sed quia mos est ita rogandi, rogo. Ex Syria nobis tumultuosiora quaedam nuntiata sunt; quae, quia tibi sunt propiora quam nobis, tua me causa magis movent quam mea. Romae summum otium est, sed ita ut malis salubre aliquod et honestum negotium: quod spero fore. Video id curae esse Caesari. Me scito, dum tu absis, quasi occasionem quandam et licentiam nactum scribere audacius; et cetera quidem fortasse quae etiam tu concederes: sed proxime scripsi de optimo genere dicendi, in quo saepe suspicatus sum te a judicio nostro, sic scilicet ut doctum hominem ab non indocto, paullulum dissidere. Huic tu libro maxime velim ex animo, si minus, gratiae causa suffragere. Dicam tuis ut eum, si velint, describant ad teque mittant. Puto enim, etiamsi rem minus probabis, tamen in ista solitudine quidquid a me profectum sit jucundum tibi fore. Quod mihi existimationem tuam dignitatemque commendas, facis tu quidem omnium more; sed velim sic existimes, me quum amori quem inter nos mutuum esse intelligam plurimum tribuam, tum de summo ingenio et de studiis tuis optimis et de spe amplissimae dignitatis ita judicare ut neminem tibi anteponam, comparem paucos.

25. D. BRUTUS IMP. COS. DESIGN. S. D. CICERONI.

(XI. 4. A. U. C. 710.)

Si de tua in me voluntate dubitarem, multis a te verbis peterem ut dignitatem meam tuerere. Sed profecto est ita, ut mihi persuasi, me tibi esse curae. Progressus sum ad Inalpinos cum exercitu, non tam nomen imperatorium captans quam cupiens militibus satisfacere, firmosque eos ad tuendas nostras res efficere. Quod mihi videor consecutus; nam et liberalitatem nostram et animum sunt experti. Cum omnium bellicosissimis bellum gessi; multa castella cepi; multa vastavi. Non sine causa ad senatum literas misi. Adjuva nos tua sententia, quod quum facies, ex magna parte communi commodo inservieris.

26. M. CICERO D. BRUTO COS. DES. S. D.

(XI. 15. A. U. C. 711.)

Etsi mihi tuae literae jucundissimae sunt, tamen jucundius fuit, quod in summa occupatione tua Planco collegae mandasti ut te mihi per literas excusaret; quod fecit ille diligenter. Mihi autem nihil amabilius officio tuo et diligentia. Conjunctio tua cum collega, concordiaque vestra quae literis communibus declarata est, S. P. Q. R. gratissima accidit. Quod superest, perge, mi Brute, et jam non cum aliis sed tecum ipse certa. Plura scribere non debeo, praesertim ad te quo magistro brevitatis uti cogito. Literas tuas vehementer exspecto, et quidem tales quales maxime opto.

27. M. CICERO S. D. D. BRUTO.

(XI. 25. A. U. C. 711.)

Exspectanti mihi tuas quotidie literas Lupus noster subito denuntiavit ut ad te scriberem, si quid vellem. Ego autem, etsi quid scriberem non habebam, acta enim ad te mitti sciebam, inanem autem sermonem literarum tibi injucundum esse audiebam, brevitatem secutus sum te magistro. Scito igitur in te et in collega spem omnem esse. De Bruto autem nihil adhuc certi: quem ego

quemadmodum praecipis, privatis literis ad bellum commune vocare non desino. Qui utinam jam adesset: intestinum urbis malum, quod est non mediocre, minus timeremus. Sed quid ago? non imitor Λακωνισμὸν tuum: altera jam pagella procedit. Vince et vale. XIV. Kal. Quintiles.

28. M. CICERO S. D. M. MARIO.

(VII. 4. A. U. C. 708.)

A. d. IX. Kal. in Cumanum veni cum Libone tuo, vel nostro potius. In Pompeianum statim cogito; sed faciam ante te certiorem. Te quum semper valere cupio, tum certe dum hic sumus. Vides enim quanto post una futuri sumus. Quare si quod constitutum cum podagra habes, fac ut in alium diem differas. Cura igitur ut valeas, et me hoc biduo aut triduo exspecta.

29. CICERO PLANCO.

(X. 13. A. U. C. 711.)

Ut primum mihi potestas data est augendae dignitatis tuae, nihil praetermisi in te ornando quod positum esset aut in praemio virtutis aut in honore verborum. Id ex ipso senatus consulto poteris cognoscere. Ita enim est perscriptum ut a me de scripto dicta sententia est, quam senatus frequens secutus est summo studio magnoque consensu. Ego quamquam ex tuis literis, quas mihi misisti, perspexeram te magis judicio bonorum quam insignibus gloriae delectari, tamen considerandum nobis existimavi, etiamsi tu nihil postulares, quantum tibi a re publica deberetur. Tu contexes extrema cum primis. Qui enim M. Antonium oppresserit, is bellum confecerit. Itaque Homerus non Ajacem, nec Achillem, sed Ulixem appellavit πτολίπορθον. Vale.

30. CICERO PLANCO S.

(X. 14. A. U. C. 711.)

O gratam famam biduo ante victoriam de subsidio tuo, de studio, de celeritate, de copiis! Atque etiam hostibus fusis spes omnis est in te. Fugisse enim ex praelio

Mutinensi dicuntur notissimi latronum duces. Est autem non minus gratum extrema delere quam prima depellere. Equidem exspectabam jam tuas literas idque cum multis: sperabamque etiam Lepidum rei publicae temporibus admonitum tecum et cum re publica esse facturum. In illam igitur curam incumbe, mi Plance, ut ne quae scintilla teterrimi belli relinquatur. Quod si erit factum, et rem publicam divino beneficio affeceris, et ipse aeternam gloriam consequere. D. III. Non. Mai.

31. CICERO PAETO.

(IX. 23. A. U. C. 708.)

Heri veni in Cumanum: cras ad te fortasse. Sed quum certum sciam, faciam te paullo ante certiorem. Etsi M. Caeparius, quum mihi in silva Gallinaria obviam venisset, quaesissemque quid ageres, dixit te in lecto esse quod ex pedibus laborares. Tuli scilicet moleste, ut debui; sed tamen constitui ad te venire ut et viderem te et viserem et caenarem etiam. Non enim arbitror cocum etiam te arthriticum habere. Exspecta igitur hospitem quum minime edacem tum inimicum coenis sumptuosis.

32. CICERO DOLABELLAE.

(IX. 12. A. U. C. 709.)

Gratulor Baiis nostris, siquidem, ut scribis, salubres repente factae sunt; nisi forte te amant et tibi assentantur, et tamdiu dum tu ades sunt oblitae sui. Quod quidem si ita est, minime miror caelum etiam et terras vim suam, si tibi ita conveniat, dimittere. Oratiunculam pro Deiotaro quam requirebas habebam mecum, quod non putaram. Itaque eam tibi misi, quam velim sic legas ut causam tenuem et inopem nec scriptione magno opere dignam. Sed ego hospiti veteri et amico munusculum mittere [volui] levidense, crasso filo, cujusmodi ipsius solent esse munera. Tu velim animo sapienti fortique sis ut tua moderatio et gravitas aliorum infamet injuriam.

33. M. CICERO IMP. S. D. M. CAELIO AEDILI CUR.

(II. 14. A. U. C. 704.)

M. Fabio, viro optimo et homine doctissimo, familiarissime utor mirificeque eum diligo, quum propter summum ingenium ejus summamque doctrinam tum propter singularem modestiam. Ejus negotium sic velim suscipias ut si esset res mea. Novi ego vos magnos patronos: hominem occidat oportet qui vestra opera uti velit; sed in hoc homine nullam accipio excusationem. Omnia relinques si me amabis, quum tua opera Fabius uti volet. Ego res Romanas vehementer exspecto et desidero; in primisque quid agas scire cupio. Nam jamdiu propter hiemis magnitudinem nihil novi ad nos afferebatur.

34. CICERO CASSIO S.

(XII. 6. A. U. C. 711.)

Qui status rerum fuerit tum quum has literas dedi, scire poteris ex C. Tidio Strabone, viro bono et optime de re publica sentiente; nam quid dicam cupidissimo tui, qui domo et fortunis relictis ad te potissimum profectus sit? Itaque eum tibi ne commendo quidem: adventus ipsius ad te satis eum commendabit. Tu velim sic existimes tibique persuadeas omne perfugium bonorum in te et Bruto esse positum, si quod nolim adversi quid evenerit. Res quum haec scribebam erat in extremum adducta discrimen. Brutus enim Mutinae vix jam sustinebat. Qui si conservatus erit, vicimus: sin— quod dii omen avertant, omnis omnium cursus est ad vos. Proinde fac animum tantum habeas tantumque apparatum quanto opus est ad universam rem publicam reciperandam. Vale.

35. CICERO CASSIO S.

(XII. 9. A. U. C. 711.)

Brevitas tuarum literarum me quoque breviorem in scribendo facit; et vere ut dicam, non satis occurrit quid scribam. Nostras enim res in actis perferri ad te certo

scio; tuas autem ignoramus. Tamquam enim clausa sit Asia, sic nihil perfertur ad nos praeter rumores de oppresso Dolabella, satis illos quidem constantes, sed adhuc sine auctore. Nos confectum bellum quum putaremus, repente a Lepido tuo in summam sollicitudinem sumus adducti. Itaque tibi persuade maximam rei publicae spem in te et in tuis copiis esse. Firmos omnino exercitus habemus: sed tamen ut omnia, ut spero, prospere procedant, multum interest te venire. Exigua enim spes est rei publicae; nam nullam non libet dicere: sed quaecumque est, ea despondetur anno consulatus tui. Vale.

36. CICERO ACILIO PROCOS. S.

(XIII. 30. A. U. C. 708.)

L. Manlius est Sosis. Is fuit Catinensis: sed est una cum reliquis Neapolitanis civis Romanus factus, decurioque Neapoli: erat enim adscriptus in id municipium ante civitatem sociis et Latinis datam. Ejus frater Catinae nuper mortuus est. Nullam omnino arbitramur de ea hereditate controversiam eum habiturum; et est hodie in bonis. Sed quoniam habet praeterea negotia vetera in Sicilia sua, et hanc hereditatem fraternam et omnia ejus tibi commendo, in primisque ipsum virum optimum mihique familiarissimum, iis studiis literarum doctrinaeque praeditum quibus ego maxime delector. Peto igitur abs te ut eum, sive aderit sive non venerit in Siciliam, in meis intimis maximeque necessariis scias esse; itaque tractes ut intelligat meam sibi commendationem magno adjumento fuisse.

37. M. CICERO S. D. C. CURIONI.

(II. 4. A. U. C. 701.)

Epistolarum genera multa esse non ignoras; sed unum illud certissimum cujus causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset quod eos scire aut nostra aut ipsorum interesset. Hujus generis literas a me profecto non exspectas. Tuarum enim rerum domesticos habes et scriptores et nuntios. In meis autem rebus nihil est sane novi. Reliqua sunt epistolarum

genera duo quae me magno opere delectant; unum familiare et jocosum, alterum severum et grave. Utro me minus deceat uti non intelligo. Jocerne tecum per literas? Civem mehercule non puto esse qui temporibus his ridere possit. An gravius aliquid scribam? quid est quod possit graviter a Cicerone scribi ad Curionem nisi de re publica? Atque in hoc genere haec mea causa est, ut neque ea quae nunc sentio velim scribere. Quamobrem, quoniam mihi nullum scribendi argumentum relictum est, utar ea clausula qua soleo, teque ad studium summae laudis cohortabor. Est enim tibi gravis adversaria constituta et parata, incredibilis quaedam exspectatio, quam tu una re facillime vinces, si hoc statueris, quarum laudum gloriam adamaris, quibus artibus eae laudes comparantur, in iis esse elaborandum. In hanc sententiam scriberem plura, nisi te tua sponte satis incitatum esse confiderem: et hoc quidquid attigi non feci inflammandi tui causa sed testificandi amoris mei.

38. CICERO BRUTO S.

(XIII. 14. A. U. C. 708.)

L. Titio Strabone, equite Romano, in primis honesto et ornato familiarissime utor. Omnia mihi cum eo intercedunt jura summae necessitudinis. Huic in tua provincia pecuniam debet P. Cornelius. Ea res a Volcatio, qui Romae jus dicit, rejecta in Galliam est. Peto a te hoc diligentius quam si mea res esset, quo est honestius de amicorum pecunia laborare quam de sua, ut negotium conficiendum cures, ipse suscipias, transigas, operamque des, quoad tibi aequum et rectum videbitur, ut quam commodissima conditione libertus Strabonis, qui ejus rei causa missus est, negotium conficiat ad nummosque perveniat. Id et mihi gratissimum erit, et tu ipse L. Titium cognosces amicitia tua dignissimum. Quod ut tibi curae sit, ut omnia solent esse quae me velle scis, te vehementer etiam atque etiam rogo.

39. CICERO TREBATIO.

(VII. 7. A. U. C. 700.)

Ego te commendare non desisto; sed quid proficiam ex

te scire cupio. Spem maximam habeo in Balbo ad quem de te diligentissime et saepissime scribo. Illud soleo mirari, non me toties accipere tuas literas quoties a Quinto mihi fratre afferantur. In Britannia nihil esse audio neque auri neque argenti. Id si ita est, essedum aliquod capias suadeo, et ad nos quam primum recurras. Sin autem sine Britannia tamen assequi quod volumus possumus, perfice ut sis in familiaribus Caesaris. Multum te in eo frater adjuvabit meus, multum Balbus; sed, mihi crede, tuus pudor et labor plurimum. Imperatorem liberalissimum, aetatem opportunissimam, commendationem certe singularem, ut tibi unum timendum sit ne ipse tibi defuisse videare.

40. M. CICERO S. D. TREBATIO.

(VII. 10. A. U. C. 701.)

Legi tuas literas ex quibus intellexi te Caesari nostro valde jure consultum videri. Est quod gaudeas te in ista loca venisse ubi aliquid sapere viderere. Quod si in Britanniam quoque profectus esses, profecto nemo in illa tanta insula peritior te fuisset. Verumtamen—rideamus licet, sum enim a te invitatus—subinvideo tibi ultro te etiam arcessitum ab eo ad quem ceteri non propter superbiam ejus sed propter occupationem adspirare non possunt. Sed tu in ista epistola nihil mihi scripsisti de tuis rebus, quae mehercule mihi non minori curae sunt quam meae. Valde metuo ne frigeas in hibernis. Quamobrem camino luculento utendum censeo; idem Mucio et Manilio placebat, praesertim qui sagis non abundares. Quamquam vos nunc istic satis calere audio; quo quidem nuntio valde mehercule de te timueram. Sed tu in re militari multo es cautior quam in advocationibus, qui neque in Oceano natare volueris studiosissimus homo natandi, neque spectare essedarios, quem antea ne andabatam quidem defraudare poteramus.

Sed jam satis jocati sumus. Ego de te ad Caesarem quam diligenter scripserim tute scis; quam saepe ego. Sed mehercule jam intermiseram ne viderer liberalissimi hominis meique amantissimi voluntati erga me

diffidere. Sed tamen iis literis quas proxime dedi putavi esse hominem commonendum. Id feci. Quid profecerim facias me velim certiorem, et simul de toto statu tuo consiliisque omnibus. Scire enim cupio quid agas, quid exspectes, quam longum istum tuum discessum a nobis futurum putes. Sic enim tibi persuadeas velim, unum mihi esse solatium quare facilius possim pati te esse sine nobis, si tibi esse id emolumento sciam: sin autem id non est, nihil duobus nobis est stultius, me qui te non Romam attraham, te qui non huc advoles. Una mehercule nostra vel severa vel jocosa congressio pluris erit quam non modo hostes sed etiam fratres nostri Aedui. Quare omnibus de rebus fac ut quam primum sciam.

Aut consolando aut consilio aut re juvero.

41. CICERO TREBATIO S.

(VII. 19. A. U. C. 710.)

Vide quanti apud me sis; etsi jure id quidem, non enim te amore vinco. Verumtamen quod praesenti tibi prope subnegaram, non tribueram certe, id absenti debere non potui. Itaque ut primum Velia navigare coepi, institui Topica Aristotelea conscribere, ab ipsa urbe commonitus amantissima tui. Eum librum tibi misi Rhegio, scriptum quam planissime res illa scribi potuit. Sin tibi quaedam videbuntur obscuriora, cogitare debebis nullam artem literis sine interprete et sine aliqua exercitatione percipi posse. Non longe abieris. Num jus civile vestrum ex libris cognosci potest, qui quamquam plurimi sunt doctorem tamen nonnunquam desiderant? Quamquam tu si attente leges, si saepius, per te omnia consequere ut certe intelligas. Ut vero etiam ipsi tibi loci proposita quaestione occurrant exercitatione consequere. In qua quidem nos te continebimus, si et salvi redierimus et salva ista offenderimus. v. Kal. Sextil. Rhegio.

LIB. II.

1. TULLIUS ET CICERO TIRONI SUO S. P. D.

(XVI. 9. A. U. C. 704.)

Nos a te, ut scis, discessimus a. d. IV. Non. Novembr.: Leucadem venimus a. d. VIII. Idus Novembr.: a. d. VII. Actium; ibi propter tempestatem a. d. VI. Idus morati sumus. Inde a. d. V. Idus Corcyram bellissime navigavimus. Corcyrae fuimus usque a. d. XVI. Kalend. Decembr., tempestatibus retenti. A. d. XV. Kalend. Decembr. in portum Corcyraeorum ad Cassiopen stadia CXX. processimus. Ibi retenti ventis sumus usque a. d. IX. Kalendas. Interea qui cupide profecti sunt, multi naufragia fecerunt. Nos eo die caenati solvimus. Inde austro lenissimo, caelo sereno, nocte illa et die postero in Italiam ad Hydruntem ludibundi pervenimus: eodemque vento postridie, id erat a. d. VII. Kalend. Decembr. hora quarta Brundisium venimus; eodemque tempore simul nobiscum in oppidum introiit Terentia quae te facit plurimi. A. d. V. Kalend. Decembr. servus Cn. Plancii Brundisii tandem aliquando mihi a te exspectatissimas literas reddidit, datas Idibus Novembr., quae me molestia valde levarunt. Utinam omnino liberassent. Sed tamen Asclapo medicus plane confirmat propediem te valentem fore. Nunc quid ego te horter ut omnem diligentiam adhibeas ad convalescendum? Tuam prudentiam, temperantiam, amorem erga me novi: scio te omnia facturum ut nobiscum quam primum sis. Sed tamen ita velim ut ne quid properes. Symphoniam Lysonis vellem vitasses, ne in quartam hebdomada incideres. Sed quoniam pudori tuo maluisti obsequi quam valetudini, reliqua cura. Curio misi ut medico honos haberetur, et tibi daret quod opus esset: me cui jussisset curaturum. Equum et mulum Brundisii tibi reliqui. Romae vereor ne ex Kal. Jan. magni tumultus sint. Nos agemus omnia modice. Reliquum est ut te hoc rogem et a te petam, ne temere naviges. Solent

nautae festinare quaestus sui causa. Cautus sis, mi Tiro. Mare magnum et difficile tibi restat. Si poteris, cum Mescinio; caute is solet navigare. Si minus, cum honesto aliquo homine cujus auctoritate navicularius moveatur. In hoc omnem diligentiam si adhibueris teque nobis incolumem stiteris, omnia a te habebo. Etiam atque etiam, noster Tiro, vale. Medico, Curio, Lysoni de te scripsi diligentissime. Vale, salve.

2. TULLIUS ET CICERO, TERENTIA, TULLIA, Q. Q. TIRONI S. PLUR. DIC.

(xvi. 11. A. U. C. 705.)

Etsi opportunitatem operae tuae omnibus locis desidero, tamen non tam mea quam tua causa doleo te non valere. Sed quoniam in quartanam conversa vis est morbi, sic enim scribit Curius, spero te diligentia adhibita etiam firmiorem fore. Modo fac, id quod est humanitatis tuae, ne quid aliud cures hoc tempore nisi ut quam commodissime convalescas. Non ignoro quantum ex desiderio labores, sed erunt omnia facilia si valebis. Festinare te nolo, ne nauseae molestiam suscipias aeger et periculose hieme naviges. Ego ad urbem accessi pridie Nonas Januar. Obviam mihi sic est proditum ut nihil possit fieri ornatius. Sed incidi in ipsam flammam civilis discordiae vel potius belli, cui quum cuperem mederi et, ut arbitror, possem, cupiditates certorum hominum, nam ex utraque parte sunt qui pugnare cupiant, impedimento mihi fuerunt. Omnino et ipse Caesar, amicus noster, minaces ad senatum et acerbas literas miserat; et erat adhuc impudens qui exercitum et provinciam invito senatu teneret: et Curio meus illum incitabat. Antonius quidem noster et Q. Cassius nulla vi expulsi ad Caesarem cum Curione profecti erant. Posteaquam senatus consulibus, praetoribus, tribunis plebis, et nobis qui procoss. sumus, negotium dederat ut curaremus, ne quid res publica detrimenti caperet, numquam majore in periculo civitas fuit, numquam improbi cives habuerunt paratiorem ducem. Omnino ex hac quoque parte diligentissime comparatur. Id fit auctoritate et

studio Pompeii nostri qui Caesarem sero coepit timere. Nobis inter has turbas senatus tamen frequens flagitavit triumphum: sed Lentulus consul, quo majus suum beneficium faceret, simul atque expedisset quae essent necessaria de re publica dixit se relaturum. Nos agimus nihil cupide, eoque est nostra pluris auctoritas. Italiae regiones discriptae sunt quam quisque partem tueretur. Nos Capuam sumpsimus. Haec te scire volui. Tu etiam atque etiam cura ut valeas literasque ad me mittas quotiescumque habebis cui des. Etiam atque etiam vale. D. pridie Idus Jan.

3. M. CATO S. D. M. CICERONI IMP.

(XV. 5. A. U. C. 704.)

Quod et res publica me et nostra amicitia hortatur, libenter facio, ut tuam virtutem, innocentiam, diligentiam, cognitam in maximis rebus, domi togati, armati foris, pari industria administrari gaudeam. Itaque quod pro meo judicio facere potui, ut innocentia consilioque tuo defensam provinciam, servatum Ariobarzanis cum ipso rege regnum, sociorum revocatam ad studium imperii nostri voluntatem, sententia mea et decreto laudarem, feci. Supplicationem decretam, si tu qua in re nihil fortuito sed summa tua ratione et continentia rei publicae provisum est diis immortalibus gratulari nos quam tibi referre acceptum mavis, gaudeo. Quod si triumphi praerogativam putas supplicationem et idcirco casum potius quam te laudari mavis, neque supplicationem sequitur semper triumphus, et triumpho multo clarius est, senatum judicare potius mansuetudine et innocentia imperatoris provinciam quam vi militum aut benignitate deorum retentam atque conservatam esse: quod ego mea sententia censebam. Atque haec ego idcirco ad te contra consuetudinem meam pluribus scripsi ut, quod maxime volo, existimes me laborare ut tibi persuadeam me et voluisse de tua majestate quod amplissimum sim arbitratus, et quod tu maluisti factum esse gaudere. Vale, et nos dilige, et instituto itinere severitatem diligentiamque sociis et rei publicae praesta.

4. M. CICERO S. D. M. CATONI.

(XV. 6. A. U. C. 704.)

Laetus sum laudari me,
inquit Hector, opinor apud Naevium,
abs te, pater, a laudato viro.

Ea est enim profecto jucunda laus quae ab iis proficiscitur qui ipsi in laude vixerunt. Ego vero vel gratulatione literarum tuarum, vel testimoniis sententiae dictae, nihil est quod me non assecutum putem. Idque mihi quum amplissimum, tum gratissimum est, te libenter amicitiae dedisse quod liquido veritati dares. Et si non modo omnes, verum etiam multi Catones essent in civitate nostra, in qua unum exstitisse mirabile est, quem ego currum aut quam lauream cum tua laudatione conferrem? Nam ad meum sensum et ad illud sincerum ac subtile judicium nihil potest esse laudabilius quam ea tua oratio quae est ad me perscripta a meis necessariis. Sed causam meae voluntatis, non enim dicam cupiditatis, exposui tibi superioribus literis, quae etiamsi parum justa tibi visa est, hanc tamen habet rationem, non ut nimis concupiscendus honos, sed tamen si deferatur a senatu minime aspernandus esse videatur. Spero autem illum ordinem pro meis ob rem publicam susceptis laboribus me non indignum honore, usitato praesertim, existimaturum. Quod si ita erit, tantum ex te peto, quod amicissime scribis, ut, quum tuo judicio quod amplissimum esse arbitraris mihi tribueris, si id quod maluero acciderit, gaudeas. Sic enim fecisse te et sensisse et scripsisse video; resque ipsa declarat tibi illum honorem nostrum supplicationis jucundum fuisse, quod scribendo adfuisti. Haec enim senatus consulta non ignoro ab amicissimis ejus cujus de honore agitur scribi solere. Ego, ut spero, te propediem videbo; atque utinam re publica meliore quam timeo.

5. TULLIUS S. D. TIRONI S.

(XVI. 12. A. U. C. 705.)

Quo in discrimine versetur salus mea et bonorum om-

nium atque universae rei publicae ex eo scire potes, quod domos nostras et patriam ipsam vel diripiendam vel inflammandam reliquimus. In eum locum res deducta est, ut, nisi qui deus vel casus aliquis subvenerit, salvi esse nequeamus. Equidem ut veni ad urbem, non destiti omnia et sentire et dicere et facere quae ad concordiam pertinerent; sed mirus invaserat furor non solum improbis, sed etiam iis qui boni habentur, ut pugnare cuperent, me clamante nihil esse bello civili miserius. Itaque quum Caesar amentia quadam raperetur, et oblitus nominis atque honorum suorum, Ariminum, Pisaurum, Anconam, Arretium occupavisset, urbem reliquimus; quam sapienter aut quam fortiter, nihil attinet disputari. Quo quidem in casu simus vides. Feruntur omnino conditiones ab illo, ut Pompeius eat in Hispaniam, delectus qui sunt habiti et praesidia nostra dimittantur; se ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem Considio Noniano, his enim obtigerunt, traditurum: ad consulatus petitionem se venturum: neque se jam velle absente se rationem haberi sui: se praesentem trinum nundinum petiturum. Accepimus conditiones; sed ita ut removeat praesidia ex his locis quae occupavit, ut sine metu de his ipsis conditionibus Romae senatus haberi possit. Id ille si fecerit, spes est pacis non honestae, leges enim imponuntur, sed quidvis est melius quam sic esse ut sumus. Sin autem ille suis conditionibus stare noluerit, bellum paratum est, ejusmodi tamen quod sustinere ille non possit—praesertim quum a suis conditionibus ipse fugerit—tantummodo ut eum intercludamus ne ad urbem possit accedere; quod sperabamus fieri posse. Delectus enim magnos habebamus; putabamusque illum metuere si ad urbem ire coepisset ne Gallias amitteret, quas ambas habet inimicissimas, praeter Transpadanos: ex Hispaniaque sex legiones et magna auxilia Afranio et Petreio ducibus habet a tergo. Videbitur, si insaniet, posse opprimi; modo ut urbe salva. Maximam autem plagam accepit, quod is qui summam auctoritatem in illius exercitu habebat T. Labienus socius sceleris esse noluit; reliquit illum et nobiscum est: multique idem

facturi esse dicuntur. Ego adhuc orae maritimae praesum a Formiis. Nullum majus negotium suscipere volui, quo plus apud illum meae literae cohortationesque ad pacem valerent. Sin autem erit bellum, video me castris et certis legionibus praefuturum. Habeo etiam illam molestiam quod Dolabella noster apud Caesarem est. Haec tibi nota esse volui: quae cave ne te perturbent et impediant valetudinem tuam. Ego A. Varroni, quem quum amantissimum mei cognovi tum etiam valde tui studiosum, diligentissime te commendavi, ut et valetudinis tuae rationem haberet et navigationis, et totum te susciperet ac tueretur: quem omnia facturum confido; recepit enim et mecum locutus est suavissime. Tu quoniam eo tempore mecum esse non potuisti, quo ego maxime operam et fidelitatem desideravi tuam, cave festines aut committas ut aut aeger aut hieme naviges. Numquam sero te venisse putabo, si salvus veneris. Adhuc neminem videram qui te postea vidisset quam M. Volusius, a quo tuas literas accepi: quod non mirabar. Neque enim meas puto ad te literas tanta hieme perferri. Sed da operam ut valeas; et si valebis, quum recte navigari poterit, tum naviges. Cicero meus in Formiano erat: Terentia et Tullia Romae. Cura ut valeas. IV. Kalendas Febr. Capua.

6. CICERO F. TIRONI SUO DULCISS. S.

(XVI. 21. A. U. C. 710.)

Quum vehementer tabellarios exspectarem quotidie, aliquando venerunt post diem XL. et VI. quam a vobis discesserant; quorum mihi fuit adventus optatissimus. Nam quum maximam cepissem laetitiam ex humanissimi et carissimi patris epistola, tum vero jucundissimae tuae literae cumulum mihi gaudii attulerunt. Itaque me jam non poenitebat intercapedinem scribendi fecisse, sed potius laetabar; fructum enim magnum humanitatis tuae capiebam ex silentio mearum literarum. Vehementer igitur gaudeo te meam sine dubitatione accepisse excusationem. Gratos tibi optatosque esse qui de me rumores afferuntur non dubito, mi dulcissime

Tiro: praestaboque et enitar ut in dies magis magisque haec nascens de me duplicetur opinio. Quare quod pollicceris te buccinatorem fore existimationis meae, firmo id constantique animo facias licet. Tantum enim mihi dolorem cruciatumque attulerunt errata aetatis meae, ut non solum animus a factis sed aures quoque a commemoratione abhorreant. Cujus te sollicitudinis et doloris participem fuisse notum exploratumque est mihi; nec id mirum. Nam quum omnia mea causa velles mihi successa, tum etiam tua; socium enim te meorum commodorum semper esse volui. Quoniam igitur tum ex me doluisti, nunc ut duplicetur tuum ex me gaudium praestabo. Cratippo me scito non ut discipulum sed ut filium esse conjunctissimum. Nam [quum] audio illum libenter, tum etiam propriam ejus suavitatem vehementer amplector. Sum totos dies cum eo, noctisque saepenumero partem. Exoro enim ut mecum quam saepissime caenet. Hac introducta consuetudine, saepe inscientibus nobis et caenantibus obrepit, sublataque severitate philosophiae humanissime nobiscum jocatur. Quare da operam ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quam primum. Nam quid ego de Bruttio dicam? quem nullo tempore a me patior discedere, cujus quum frugi severaque est vita, tum etiam jucundissima convictio. Non est enim sejunctus jocus a φιλολογίᾳ et quotidiana συζητήσει. Huic ego locum in proximo conduxi, et ut possum ex meis angustiis illius sustento tenuitatem. Praeterea declamitare Graece apud Cassium institui: Latine autem apud Bruttium exerceri volo. Utor familiaribus et quotidianis convictoribus, quos secum Mitylenis Cratippus adduxit, hominibus et doctis et illi probatissimis. Multum enim mecum est Epicrates, princeps Atheniensium, et Leonides, et horum ceteri similes. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμᾶς τάδε.

De Gorgia autem quod mihi scribis, erat quidem ille in quotidiana declamatione utilis: sed omnia postposui dummodo praeceptis patris parerem. Διαῤῥήδην enim scripserat ut eum dimitterem statim. Tergiversari nolui, ne mea nimia σπουδή suspicionem ei ali-

quam importaret. Deinde illud etiam mihi succurrebat, grave esse me de judicio patris judicare. Tuum tamen studium et consilium gratum acceptumque est mihi. Excusationem angustiarum tui temporis accipio. Scio enim quam soleas esse occupatus. Emisse te praedium vehementer gaudeo; feliciterque tibi rem istam evenire cupio. Hoc loco me tibi gratulari noli mirari. Eodem enim fere loco tu quoque emisse te fecisti me certiorem. Habes. Deponendae tibi sunt urbanitates. Rusticus Romanus factus es. Quomodo ego mihi nunc ante oculos tuum jucundissimum conspectum propono! Videor enim videre ementem te rusticas res, cum villico loquentem, in lacinia servantem ex mensa secunda semina. Sed quod ad rem pertinet, me tum tibi defuisse aeque ac tu doleo. Sed noli dubitare, mi Tiro, quin te sublevaturus sim, si modo fortuna me; praesertim quum sciam communem nobis emptum esse istum fundum. De mandatis quod tibi curae fuit est mihi gratum. Sed peto a te ut quam celerrime mihi librarius mittatur, maxime quidem Graecus; multum mihi enim eripitur operae in exscribendis hypomnematis. Tu velim in primis cures ut valeas, ut una συμφιλολογεῖν possimus. Anterum tibi commendo. Vale.

7. CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

(AD ATTICUM, IX. 6. A. U. C. 705.)

Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire meo commodo potuissem, properarem atque essem in itinere praemissis jam legionibus, praeterire tamen non potui quin et scriberem ad te et illum mitterem gratiasque agerem; etsi hoc et feci saepe et saepius mihi facturus videor; ita de me mereris. In primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam, ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meae brevitatique literarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces.

8. CAESAR OPPIO CORNELIO S.

(AD ATTICUM, IX. 7. A. U. C. 705.)

Gaudeo mehercule vos significare literis quam valde

probetis ea quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius quod mea sponte facere constitueram ut quam lenissimum me praeberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt neque victoriam diutius tenere, praeter unum L. Sullam quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit nonnulla mihi in mentem veniunt et multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis.

N. Magium Pompeii praefectum deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Jam duo praefecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari ut malit mihi esse amicus quam iis qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi; quorum artificiis effectum est ut res publica in hunc statum perveniret.

9. CICERO IMP. S. D. CAESARI IMP.

(AD ATTICUM, IX. 11. A. U. C. 705.)

Ut legi tuas literas quas a Furnio nostro acceperam quibus mecum agebas ut ad urbem essem, te velle uti consilio et dignitate mea, minus sum admiratus; de gratia et de ope quid significares mecum ipse quaerebam: spe tamen deducebar ad eam cogitationem ut te pro tua admirabili ac singulari sapientia de otio, de pace, de concordia civium agi velle arbitrarer; et ad eam rationem existimabam satis aptam esse et naturam et personam meam. Quod si ita est, et si qua de Pompeio nostro tuendo et tibi ac rei publicae reconciliando cura te attingit, magis idoneum quam ego sum ad eam causam profecto reperies neminem; qui et illi semper et senatui quum primum potui pacis auctor fui, nec sumptis armis belli ullam partem attigi; judicavique eo bello te violari contra cujus honorem populi Romani beneficio concessum inimici atque invidi nite-

rentur. Sed ut eo tempore non modo ipse fautor dignitatis tuae fui verum etiam ceteris auctor ad te adjuvandum, sic me nunc Pompeii dignitas vehementer movet. Aliquot enim sunt anni quum vos duo delegi quos praecipue colerem et quibus essem sicut sum amicissimus. Quamobrem a te peto vel potius omnibus precibus te oro et obtestor ut in tuis maximis curis aliquid impertias temporis huic quoque cogitationi, ut tuo beneficio bonus vir, gratus, pius denique esse in maximi beneficii memoria possim. Quae si tantum ad me ipsum pertinerent, sperarem me a te tamen impetraturum; sed, ut arbitror, et ad tuam fidem et ad rem publicam pertinet me e paucis et ad utriusque vestrum et ad civium concordiam per te quam accommodatissimum conservari. Ego quum antea tibi de Lentulo gratias egissem, quum ei saluti qui mihi fuerat fuisses, tamen lectis ejus literis, quas ad me gratissimo animo de tua liberalitate beneficioque misit, eandem me salutem a te accepisse putavi quam ille; in quem si me intelligis esse gratum, cura, obsecro, ut etiam in Pompeium esse possim.

10. CICERO ATTICO S.

(AD ATTICUM, IX. 16. A. U. C. 705.)

Quum quod scriberem ad te nihil haberem, tamen ne quem diem intermitterem has dedi literas. A. d. VI. Kal. Caesarem Sinuessae mansurum nuntiabant. Ab eo mihi literae redditae sunt a. d. VII. Kalend. quibus jam opes meas non ut superioribus literis opem exspectat. Quum ejus clementiam Corfiniensem illam per literas collaudavissem, rescripsit hoc exemplo.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S. D.

Recte auguraris de me, bene enim tibi cognitus sum, nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud me movet quod ii qui a me dimissi sunt discessisse dicuntur ut mihi rursus bellum inferrent; nihil enim malo quam et me mei similem esse et illos sui. Tu

velim mihi ad urbem praesto sis ut tuis consiliis atque opibus ut consuevi in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse jucundius. Hanc adeo habebo gratiam illi; neque enim aliter facere poterit, tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia.

11. SERVIUS CICERONI, S. P.

(IV. 12. A. U. C. 709.)

Etsi scio non jucundissimum me nuntium vobis allaturum, tamen, quoniam casus et natura in nobis dominatur, visum est faciendum quoquo modo res se haberet vos certiores facere. A. d. x. Kal. Jun. quum ab Epidauro Piraeeum navi advectus essem, ibi Marcellum collegam nostrum conveni, eumque diem ibi consumpsi ut cum eo essem. Postero die quum ab eo digressus essem eo consilio ut ab Athenis in Boeotiam irem reliquamque jurisdictionem absolverem, ille, ut aiebat, supra Maleam [in] Italiam versus navigaturus erat. Post diem tertium ejus diei, quum ab Athenis proficisci in animo haberem, circiter hora decima noctis P. Postumius, familiaris ejus, ad me venit, et mihi nuntiavit M. Marcellum, collegam nostrum, post caenae tempus a P. Magio Cilone, familiari ejus, pugione percussum esse et duo vulnera accepisse, unum in stomacho, alterum in capite secundum aurem; sperare tamen eum vivere posse: Magium se ipsum interfecisse: postea se a Marcello ad me missum esse qui haec nuntiaret et rogaret uti medicos [cogerem]. Coegi, et e vestigio eo sum profectus prima luce. Quum non longe a Piraeeo abessem, puer Acidini obviam mihi venit cum codicillis, in quibus erat scriptum paullo ante lucem Marcellum diem suum obisse. Ita vir clarissimus ab homine deterrimo acerbissima morte est affectus, et cui inimici propter dignitatem pepercerant, inventus est amicus qui ei mortem afferret. Ego tamen ad tabernaculum ejus perrexi. Inveni duos libertos et pauculos servos. Reliquos aiebant profugisse metu perterritos, quod dominus eorum ante tabernaculum interfectus esset. Coactus sum in eadem illa lectica qua ipse delatus eram meisque lecticariis in urbem eum referre, ibique pro

ea copia quae Athenis erat funus ei satis amplum faciendum curavi. Ab Atheniensibus locum sepulturae intra urbem ut darent impetrare non potui, quod religione se impediri dicerent; neque tamen id antea cuiquam concesserant. Quod proximum fuit, uti in quo vellemus gymnasio eum sepeliremus nobis permiserunt. Nos in nobilissimo orbis terrarum gymnasio Academiae locum delegimus ibique eum combussimus; posteaque curavimus ut iidem Athenienses in eodem loco monumentum ei marmoreum faciendum locarent. Ita quae nostra officia fuerunt pro collegio et pro propinquitate et vivo et mortuo omnia ei praestitimus. Vale. D. pr. Kal. Jun. Athenis.

12. SERVIUS CICERONI, S.

(IV. 5. A. U. C. 709.)

Posteaquam mihi renuntiatum est de obitu Tulliae, filiae tuae, sane quam pro eo ac debui graviter molesteque tuli, communemque eam calamitatem existimavi; qui si istic adfuissem, neque tibi defuissem coramque meum dolorem tibi declarassem. Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est; propterea quia per quos ea confieri debet, propinquos ac familiares, ipsi pari molestia afficiuntur neque sine lacrimis multis id conari possunt, uti magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere quam aliis posse suum officium praestare; tamen quae in praesentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere; non quo ea te fugere existimem, sed quod forsitan dolore impeditus minus ea perspicias. Quid est quod tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus? Cogita quemadmodum adhuc fortuna nobiscum egerit, ea nobis erepta esse quae hominibus non minus quam liberi cara esse debent, patriam, honestatem, dignitatem, honores omnes. Hoc uno incommodo addito quid ad dolorem adjungi potuit? aut qui non in illis rebus exercitatus animus callere jam debet atque omnia minoris aestimare? An illius vicem, credo, doles? Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris, et nos saepe incidimus, hisce temporibus non pessime cum iis esse

actum quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare? Quid autem fuit quod illam hoc tempore ad vivendum magno opere invitare posset? quae res? quae spes? quod animi solatium? Ut cum aliquo adolescente primario conjuncta aetatem gereret? Licitum est tibi, credo, pro tua dignitate ex hac juventute generum deligere cujus fidei liberos tuos te tuto committere putares. An ut ea liberos ex sese pareret, quos quum florentes videret laetaretur? qui rem a parente traditam per se tenere possent? honores ordinatim petituri essent? in re publica, in amicorum negotiis libertate sua uterentur? Quid horum fuit quod non prius quam datum est ademptum sit? At vero malum est liberos amittere. Malum, nisi hoc pejus sit haec sufferre et perpeti.

Quae res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi dolorem minuere possit. Ex Asia rediens quum ab Aegina Megaram versus navigarem, coepi regiones circumcirca prospicere. Post me erat Aegina, ante Megara, dextra Piraeeus, sinistra Corinthus, quae oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Coepi egomet mecum sic cogitare: Hem! nos homunculi indignamur si quis nostrum interiit aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, quum uno loco tot oppidum cadavera projecta jacent? Visne tu te, Servi, cohibere et meminisse hominem te esse natum? Crede mihi, cogitatione ea non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem, si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modo uno tempore tot viri clarissimi interierunt: de imperio Populi Romani tanta deminutio facta est: omnes provinciae conquassatae sunt: in unius mulierculae animula si jactura facta est, tanto opere commoveris? quae si hoc tempore non diem suum obisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit, quoniam homo nata fuerat. Etiam tu ab hisce rebus animum ac cogitationem tuam avoca, atque ea potius reminiscere quae digna tua persona sunt: illam quamdiu ei opus fuerit vixisse; una cum re publica fuisse; te patrem suum, praetorem, consulem, augurem vidisse; adolescentibus

primariis nuptam fuisse; omnibus bonis prope perfunctam esse; quum res publica occideret, vita excessisse. Quid est quod tu aut illa cum fortuna hoc nomine queri possitis? Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum qui aliis consueris praecipere et dare consilium; neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinae scientiam, ipsi se curare non possunt; sed potius quae aliis tute praecipere soles, ea tute tibi subjice atque apud animum propone. Nullus dolor est quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te exspectare tempus tibi turpe est ac non ei rei sapientia tua te occurrere. Quod si qui etiam inferis sensus est, qui illius in te amor fuit pietasque in omnes suos, hoc certe illa te facere non vult. Da hoc illi mortuae; da ceteris amicis ac familiaribus qui tuo dolore maerent; da patriae, ut si qua in re opus sit opera et consilio tuo uti possit. Denique quoniam in eam fortunam devenimus ut etiam huic rei nobis serviendum sit, noli committere ut quisquam te putet non tam filiam quam rei publicae tempora et aliorum victoriam lugere. Plura me ad te de hac re scribere pudet, ne videar prudentiae tuae diffidere. Quare, si hoc unum proposuero, finem faciam scribendi. Vidimus aliquoties secundam pulcherrime te ferre fortunam, magnamque ex ea re te laudem apisci; fac aliquando intelligamus adversam quoque te aeque ferre posse, neque id majus quam debeat tibi onus videri, ne ex omnibus virtutibus haec una tibi videatur deesse. Quod ad me attinet, quum te tranquilliorem animo esse cognoro, de iis rebus quae hic geruntur, quemadmodumque se provincia habeat, certiorem faciam. Vale.

13. M. CICERO S. D. SER. SULPICIO.

(IV. 6. A. U. C. 709.)

Ego vero, Servi, vellem, ut scribis, in meo gravissimo casu adfuisses. Quantum enim praesens me adjuvare potueris et consolando et prope aeque dolendo, facile ex eo intelligo quod literis lectis aliquantum acquievi. Nam et ea scripsisti quae levare luctum possent, et in me consolando non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti.

Servius tamen tuus omnibus officiis, quae illi tempori tribui potuerunt, declaravit et quanti ipse me faceret et quam suum talem erga me animum tibi gratum putaret fore; cujus officia jucundiora licet saepe mihi fuerint, numquam tamen gratiora. Me autem non oratio tua solum et societas paene aegritudinis sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo me non ita ferre casum meum, ut tu tali sapientia praeditus ferendum putas. Sed opprimor interdum et vix resisto dolori, quod ea me solatia deficiunt quae ceteris quorum mihi exempla propono simili in fortuna non defuerunt. Nam et Q. Maximus, qui filium consularem, clarum virum et magnis rebus gestis amisit; et L. Paullus, qui duo septem diebus; et vester Gallus, et M. Cato, qui summo ingenio, summa virtute filium perdidit—iis temporibus fuerunt ut eorum luctum ipsorum dignitas consolaretur ea quam ex re publica consequebantur. Mihi autem, amissis ornamentis iis quae ipse commemoras quaeque eram maximis laboribus adeptus, unum manebat illud solatium quod ereptum est. Non amicorum negotiis, non rei publicae procuratione impediebantur cogitationes meae: nihil in foro agere libebat; adspicere curiam non poteram; existimabam, id quod erat, omnes me et industriae meae fructus et fortunae perdidisse. Sed quum cogitarem haec mihi tecum et cum quibusdam esse communia, et quum frangerem jam ipse me cogeremque illa ferre toleranter, habebam quo confugerem, ubi conquiescerem, cujus in sermone et suavitate omnes curas doloresque deponerem. Nunc autem hoc tam gravi vulnere etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescunt. Non enim, ut tum me a re publica maestum domus excipiebat quae levaret, sic nunc domo maerens ad rem publicam confugere possum ut in ejus bonis acquiescam. Itaque et domo absum et foro, quod nec eum dolorem quem a re publica capio domus jam consolari potest, nec domesticum res publica. Quo magis te exspecto, teque videre quam primum cupio. Major mihi levatio afferri nulla potest quam conjunctio consuetudinis sermonumque nostrorum; quamquam sperabam tuum adventum, sic enim audiebam, appropinquare.

Ego autem quum multis de causis te exopto quam primum videre, tum etiam ut ante commentemur inter nos qua ratione nobis transducendum sit hoc tempus, quod est totum ad unius voluntatem accommodandum et prudentis et liberalis, et, ut perspexisse videor, nec a me alieni et tibi amicissimi. Quod quum ita sit, magnae est, tamen deliberationis quae ratio sit ineunda nobis non agendi aliquid, sed illius concessu et beneficio quiescendi.

14. CICERO CASSIO S.

(XII. 3. A. U. C. 710.)

Auget tuus amicus furorem in dies: primum in statua quam posuit in Rostris inscripsit PARENTI OPTIME MERITO, ut non modo sicarii sed jam etiam parricidae judicemini; quid dico, judicemini? judicemur potius; vestri enim pulcherrimi facti ille furiosus me principem dicit fuisse. Utinam quidem fuissem! molestus nobis non esset. Sed hoc vestrum est, quod quoniam praeteriit, utinam haberem quid vobis darem consilii. Sed ne mihi quidem ipsi reperio quid faciendum sit. Quid enim est quod contra vim sine vi fieri possit? Consilium omne autem hoc est illorum ut mortem Caesaris persequantur. Itaque a. d. VI. Non. Octob. productus in contionem a Canutio turpissime ille quidem discessit, sed tamen ea dixit de conservatoribus patriae quae dici deberent de proditoribus. De me quidem non dubitanter quin omnia de meo consilio et vos fecissetis et Canutius faceret. Cetera cujusmodi sint ex hoc judica, quod legato tuo viaticum eripuerunt. Quid eos interpretari putas quum hoc faciunt? Ad hostem scilicet portari. O rem miseram! dominum ferre non potuimus: conservo servimus. Et tamen me quidem favente magis quam sperante etiam nunc residet spes in virtute tua. Sed ubi sunt copiae? De reliquo malo te ipsum tecum loqui quam nostra dicta cognoscere. Vale.

15. CICERO DOLABELLAE CONSULI SUO S.

(IX. 14. A. U. C. 710.)

Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria, satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam, tamen

non possum non confiteri cumulari me maximo gaudio, quod vulgo hominum opinio socium me adscribat tuis laudibus. Neminem conveni—convenio autem quotidie plurimos, sunt enim permulti optimi viri qui valetudinis causa in haec loca veniant, praeterea ex municipiis frequentes necessarii mei—quin omnes, quum te summis laudibus ad caelum extulerunt, mihi continuo maximas gratias agant. Negant enim se dubitare quin tu meis praeceptis et consiliis obtemperans praestantissimum te civem et singularem consulem praebeas. Quibus ego quamquam verissime possum respondere te quae facias tuo judicio et tua sponte facere nec cujusquam egere consilio, tamen neque plane assentior, ne imminuam tuam laudem, si omnis a meis consiliis profecta videatur, neque valde nego: sum enim avidior etiam quam satis est gloriae: et tamen non alienum est dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni regum regi fuit honestum habere aliquem in consiliis capiendis Nestorem, mihi vero gloriosum te juvenem consulem florere laudibus quasi alumnum disciplinae meae. L. quidem Caesar, quum ad eum aegrotum Neapolim venissem, quamquam erat oppressus totius corporis doloribus, tamen ante quam me plane salutavit, O mi Cicero, inquit, gratulor tibi quum tantum vales apud Dolabellam quantum si ego apud sororis filium valerem, jam salvi esse possemus. Dolabellae vero tuo et gratulor, et gratias ago, quem quidem post te consulem solum possumus vere consulem dicere. Deinde multa de facto ac de re gesta; tum nihil magnificentius, nihil praeclarius actum umquam, nihil rei publicae salutarius. Atque haec una vox omnium est.

A te autem peto ut me hanc quasi falsam hereditatem alienae gloriae sinas cernere, meque aliqua ex parte in societatem tuarum laudum venire patiare. Quamquam, mi Dolabella, haec enim jocatus sum, libentius omnes meas, si modo sunt aliquae meae laudes, ad te transfuderim quam aliquam partem exhauserim ex tuis. Nam quum te semper tantum dilexerim quantum tu intelligere potuisti, tum his tuis factis sic incensus sum ut nihil umquam in amore fuerit ardentius. Nihil est

enim, mihi crede, virtute formosius, nihil pulchrius, nihil amabilius. Semper amavi, ut scis, M. Brutum, propter ejus summum ingenium, suavissimos mores, singularem probitatem atque constantiam. Tamen Idib. Martiis tantum accessit ad amorem ut mirarer locum fuisse augendi in eo quod mihi jampridem cumulatum etiam videbatur. Quis erat qui putaret ad eum amorem quem erga te habebam posse aliquid accedere? Tantum accessit ut mihi nunc denique amare videar, antea dilexisse. Quare quid est quod ego te horter ut dignitati et gloriae servias? proponam tibi claros viros, quod facere solent qui hortantur? Neminem habeo clariorem quam te ipsum. Te imitere oportet: tecum ipse certes. Ne licet quidem tibi jam tantis rebus gestis non tui similem esse. Quod quum ita sit, hortatio non est necessaria; gratulatione magis utendum est. Contigit enim tibi, quod haud scio an nemini, ut summa severitas animadversionis non modo non invidiosa sed etiam popularis esset, et quum bonis omnibus tum infimo cuique gratissima. Hoc si tibi fortuna quadam contigisset, gratularer felicitati tuae: sed contigit magnitudine quum animi tum etiam ingenii atque consilii. Legi enim contionem tuam. Nihil illa sapientius. Ita pedetentim et gradatim tum accessus a te ad causam facti, tum recessus, ut res ipsa maturitatem tibi animadvertendi omnium concessu daret. Liberasti igitur et urbem periculo et civitatem metu; neque solum ad tempus maximam utilitatem attulisti sed etiam ad exemplum. Quo facto intelligere debes in te positam esse rem publicam, tibique non modo tuendos, sed etiam ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est. Sed his de rebus coram plura propediem, ut spero. Tu quoniam rem publicam nosque conservas, fac ut diligentissime te ipsum, mi Dolabella, custodias.

16. CICERO TREBONIO S.

(x. 28. A. U. C. 711.)

Quam vellem ad illas pulcherrimas epulas me Idibus Martiis invitasses! reliquiarum nihil haberemus. At

nunc cum iis tantum negotii est, ut vestrum illud divinum in rem publicam beneficium nonnullam habeat querelam. Quod vero a te viro optimo seductus est tuoque beneficio adhuc vivit haec pestis, interdum, quod mihi vix fas est, tibi subirascor. Mihi enim negotii plus reliquisti uni quam praeter me omnibus. Ut enim primum post Antonii foedissimum discessum senatus haberi libere potuit, ad illum animum meum reverti pristinum, quem tu cum civi acerrimo patre tuo in ore et amore semper habuisti. Nam quum senatum a. d. XIII. Kalendas Januarias tribuni plebi vocavissent deque alia re referrent, totam rem publicam sum complexus egique acerrime, senatumque jam languentem et defessum ad pristinam virtutem consuetudinemque revocavi magis animi quam ingenii viribus. Hic dies meaque contentio atque actio spem primum populo Romano attulit libertatis recuperandae. Nec vero ipse postea tempus ullum intermisi de re publica non cogitandi solum sed etiam agendi. Quod nisi res urbanas actaque omnia ad te perferri arbitrarer, ipse perscriberem, quamquam eram maximis occupationibus impeditus. Sed illa cognosces ex aliis; a me pauca, et ea summatim. Habemus fortem senatum; consulares partim timidos, partim male sentientes. Magnum damnum factum est in Servio. L. Caesar optime sentit: sed quod avunculus est non acerrimas dicit sententias. Consules egregii: praeclarus D. Brutus: egregius puer Caesar, de quo spero equidem reliqua. Hoc vero certum habeto, nisi ille veteranos celeriter conscripsisset legionesque duae de exercitu Antonii ad ejus se auctoritatem contulissent atque is oppositus esset terror Antonio, nihil Antonium sceleris, nihil crudelitatis praeteriturum fuisse. Haec tibi etsi audita esse arbitrabar, volui tamen notiora esse. Plura scribam, si plus otii habuero.

17. M. CICERO S. D. D. BRUTO IMP. COS. DES.

(XI. 8. A. U. C. 711.)

Eo tempore Polla tua misit ut ad te si quid vellem darem literarum, quum quid scriberem non habebam. Omnia enim erant suspensa propter exspectationem

legatorum, qui quid egissent nihildum nuntiabatur. Haec tamen scribenda existimavi: primum, S. P. Q. R. de te laborare, non solum salutis suae causa sed etiam dignitatis tuae. Admirabilis enim est quaedam tui nominis caritas, amorque in te singularis omnium civium. Ita enim sperant atque confidunt, ut antea rege, sic hoc tempore regno te rem publicam liberaturum. Romae delectus habetur totaque Italia, si hic delectus appellandus est quum ultro se offerunt omnes: tantus ardor occupavit animos hominum desiderio libertatis odioque diutinae servitutis. De reliquis rebus a te jam exspectare literas debemus, quid ipse agas, quid noster Hirtius, quid Caesar meus; quos spero brevi tempore societate victoriae tecum copulatos fore. Reliquum est ut de me id scribam quod te ex tuorum literis et spero et malo cognoscere, me neque deesse ulla in re neque umquam defuturum dignitati tuae.

18. GALBA CICERONI S.

(x. 30. A. U. C. 711.)

[A.d.] xvii. Kalend. Maias, quo die Pansa in castris Hirtii erat futurus cum quo ego eram—nam ei obviam processeram millia passuum centum, quo maturius veniret—Antonius legiones eduxit duas, secundam et quintam tricesimam, et cohortes praetorias duas, unam suam, alteram Silani, [et] evocatorum partem. Ita obviam venit nobis, quod nos quatuor legiones tironum habere solum arbitrabatur. Sed noctu, quo tutius venire in castra possemus, legionem Martiam cui ego praeesse solebam, et duas cohortes praetorias miserat Hirtius nobis. Quum equites Antonii apparuissent, contineri neque legio Martia neque cohortes praetoriae potuerunt, quas sequi coepimus coacti, quoniam retinere eas non potueramus. Antonius ad Forum Gallorum suas copias continebat; neque sciri volebat se legiones habere: tantum equitatum et levem armaturam ostendebat. Posteaquam vidit se invito legionem ire Pansa, sequi se duas legiones jussit tironum. Posteaquam angustias paludis et silvarum transiimus, acies est instructa a nobis duodecim cohortium. Nondum venerant legiones

duae; repente Antonius in aciem suas copias de vico produxit et sine mora concurrit. Primo ita pugnatum est ut acrius non posset ex utraque parte pugnari: etsi dexterius cornu, in quo ego eram cum Martiae legionis cohortibus octo, impetu primo fugaverat legionem xxxv Antonii, ut amplius passus [quingentos] ultra aciem quo loco steterat processerit. Itaque quum equites nostrum cornu circumire vellent, recipere me coepi et levem armaturam opponere Maurorum equitibus, ne aversos nostros aggrederentur. Interim video me esse inter Antonianos Antoniumque post me esse aliquanto. Repente equum immisi ad eam legionem tironum quae veniebat ex castris, scuto rejecto. Antoniani me insequi: nostri pila conjicere velle. Ita nescio quo fato sum servatus, quod sum cito a nostris cognitus.

In ipsa Aemilia, ubi cohors Caesaris praetoria erat, diu pugnatum est. Cornu sinisterius quod erat infirmius, ubi Martiae legionis duae cohortes erant et cohors praetoria, pedem referre coeperunt, quod ab equitatu circumibantur quo vel plurimum valet Antonius. Quum omnes se recepissent nostri ordines, recipere me novissimus coepi ad castra. Antonius tamquam victor castra putavit se posse capere; quo quum venit, complures ibi amisit, nec egit quidquam. Audita re Hirtius cum cohortibus viginti veteranis redeunti Antonio in sua castra occurrit, copiasque ejus omnes delevit, fugavit; eodemque loco, ubi erat pugnatum, ad Forum Gallorum, Antonius cum equitibus hora noctis quarta se in castra sua ad Mutinam recepit. Hirtius in ea castra rediit unde Pansa exierat, ubi duas legiones reliquerat quae ab Antonio erant oppugnatae. Sic partem majorem suarum copiarum Antonius amisit veteranarum. Nec id tamen sine aliqua jactura cohortium praetoriarum nostrarum et legionis Martiae fieri potuit. Aquilae duae, signa sexaginta sunt relata Antonii. Res bene gesta est. A. d. XII. Kalendas Maias, ex castris.

19. M. CICERO S. D. D. BRUTO IMP. COS. DES.

(XI. 12. A. U. C. 711.)

Tres uno die a te accepi epistolas; unam brevem quam

Flacco Volumnio dederas; duas pleniores quarum alteram tabellarius T. Vibii attulit, alteram ad me misit Lupus. Ex tuis literis et ex Graeceii oratione non modo non restinctum bellum sed etiam inflammatum videtur. Non dubito autem pro tua singulari prudentia quin perspicias, si aliquid firmitatis nactus sit Antonius, omnia tua illa praeclara in rem publicam merita ad nihilum esse ventura. Ita enim Romam erat nuntiatum, ita persuasum omnibus, cum paucis inermis perterritis metu fracto animo fugisse Antonium. Qui si ita se habet ut, quemadmodum audiebam de Graeceio, confligi cum eo sine periculo non possit, non ille mihi fugisse a Mutina videtur sed locum belli gerendi mutasse. Itaque homines alii facti sunt; nonnulli etiam queruntur quod persecuti non sitis. Opprimi potuisse, si celeritas adhibita esset, existimant. Omnino est hoc populi, maximeque nostri, in eo potissimum abuti libertate per quem eam consecutus sit. Sed tamen providendum est ne qua justa querela esse possit. Res se sic habet. Is bellum confecerit qui Antonium oppresserit. Hoc quam vim habeat te existimare malo quam me apertius scribere.

parallel lines included between parallel plains are equal

1778

Molar
Capilarity

Sec 20.

{ id - Est }
{ that - is }

treatise on a subject
B : H : 39 : 1

